

В.В. Кузнецов, Н.В. Кузнецова

Кызытсе стандарт почеш
марий йылмым туныктымаш

Туныктышо-влаклан полый

5 – 6 класс

Йошкар-Ола

2013

УДК 81.2 Мар
ББК 74.2
К 89

*Марий туныктыш институтын
научно-методический советше темлен*

Кузнецов В.В., Кузнецова Н.В.

К 89 Кызытсе стандарт почеш марий йылмым туныктымаш: Туныктышо-влаклан польш: 5 – 6 класс. – Йошкар-Ола: Марий туныктыш институт, 2013. – 68 с.
ISBN 978-5-4325-0071-7

Польш книгаште автор-влак улшо тунемме книга-влакын ойыртем-ыштым кызытсе ФГОС-лан келыштарен лончылат. Пример шотеш икмыняр урокым ончыктат.

Книгаште тыгак туныктышын пашажым аклыме нормо пуалтеш.
Марий йылмым туныктышо-влаклан темлалтеш.

**УДК 81.2 Мар
ББК 74.2**

ISBN 978-5-4325-0071-7

ШОЧМО ЙЫЛМЫМ У СТАНДАРТЛАН КЕЛШЫШЫН ТУНЫКТЫМАШ

Айдемын илышыштыже шочмо йылме нимо дене вашталтен кертдыме верыште шога. Кеч-могай пашам ышта гынат, кеч-мо нерген умылтарынеже гынат, тудо шке шочмо йылмыжын полшымыж дене пайдалана. Кўлеш шинчымаш, моштымаш, палымашат мемнан деке эн ончычак тудын полшымыж дене толът. Тыгеже, йылмынам сайын палымаш ваш-ваш умылымаште эн тў% верым налеш.

Шочмо йылмын йоча кушмаште, тудын вия%маштыже эн ончылно улмыж нерген эше шукертак тале руш педагог-влак ойленят. Нуно палемденят: шочмо йылме гоч изи йоча тўняумылымашым налеш, шонымыжым чыла могырым келгын да раш почын пуэн кертеш (К.Д. Ушинский, В.А. Сухомлинский).

Тидын нергенак мемнан кумдан палыме методистна В.Ф. Сапаев тыге каласен: «Шочмо йылмым сайын палымаш тунемше-влаклан шинчымаш деке корным почеш, нунын илышумылымашыштым шара, культурыштым н°лталеш. Шочмо йылмым сайын пален, вес калык йылмым куштылгырак тунемаш лиеш (В.Ф. Сапаев. Марий йылмым туныктымо методике. – Йошкар-Ола, 1989. С. 3).

Марий калыкнат шуко йылмым палаш, тунемаш тў%алын гынат, йочам куштымаште, тудын чыла шот денат вия%маштыже кызытсе жапыштат шочмо йылме эн тў% верым налын шога. Тў%алтышлан пўтынь шинчымаш йоча деке аваж гоч тудын полшымыж дене толеш, илышын тў%алтыш уроклатат тудын дене кылдалтын.

Самырык айдемым туныктымашын эн тў% формыж семын школысо урокым шотлыман. Тудын кужу историйже шуко вашталтышым ужын, но туныктышо ден тунемшын личностьшт эреак аралалт кодын: иктыже у шинчымашым пуаш тырша, весыже молан-гынат тунемнеже, мом-гынат пален налнеже. Нунын коклаште кыл шот гына вашталт толеш. Ондак тудо шуко палыше кугые%ын шкеж деч палынак изи йочам кертмыже, моштымыж семын туныктымо сынан лийын гын, кызытсе саманыште илыш вес йодышым шында: *туныктышо тунемаш туныктышаш*. Кузе тидым умылыман?

Але шукерте огыл гына айдеме кўлешан информацийым газет да журнал, телевиденийын ик-кок каналже да книгала гоч налын кертын. Тачысе кечын тиде й°н палынак шукемын: компьютер, Ин-

тернет, телевидений да моло у технологий й°н дене вия%ше технике шартыш шинчымашым йырваш шартат. Информацийжат пеш шуко да түрл° сынан: шукож годым күлеш да оккүл, ошо ден шем түс варналтыныт, сай ден осалым ойырен кертшат нелырак лийын. Садлан туныктышо ончылно неле йодыш шога: самырык айдемым информаций толкын гыч күлешаным ойыраш туныктыман, мо сайжым куштыра деч ойырен кертме корным ончыктыман. Тыгеже, айдеме изинек шке ончыланже целым шынден моштышаш да тў% шонымашкыже шуаш полшышо корно-влакым ужшаш. Тидланже туныктышо, шке пашажым кыртменак ыштен, кажне урокышто полшен шогышаш.

Палемдыман: кеч-могай урок ончылно шындыме тў% йодыш-влак, илыш молеммым ончыде, вашталтдеак кодыт. Тиде:

1. Урок молан-гынат туныктышаш, у шинчымашым пуышаш.
2. Тудо йочалан вия%ашыже, кушкашыже полшышаш.
3. Урок йочам воспитыватлышаш, поро шўлышеш куштышаш.

Тиде йодыш-влак нимынярат шке күлешлыкыштым йомдарен огытыл, кызытсе жапланат келшен толыт. Но илыш школысо предмет-влакым туныктымо методикыш вашталтышым пурташ палынак йодеш.

Кажне предметын шке ойыртемже, шке сынже уло. Могай йодыш-влакым шочмо йылмым туныктышо шке ончылныжо ужшаш?

1. Шочмо йылмым науко велым шымлымаш, түрл° лингвистический умылымаш-влакым рашемдымаш.

2. Йочан ойлымо да возымо йылмыжым вия%одымаш.

3. Шочмо йылмым аралаш да й°раташ туныктымаш.

Палемдыме йодыш-влакым илышыш шы%дарыме й°н-влак пўтынек йочан урокысо пашаж гоч кайышаш улыт. Ты шотышто урокын түрл° этапыште ыштышаш паша-влакым ончал лектына.

Ушештарымаш

Урокын тиде ужашыштыже туныктышо ончыч тунемме материал умылымым, шарнымым пален налшаш. Чылалан пале: йоча ушышто умылыдымашым кора%ден гына ончык каяш лиеш. Тиде этапыште тунемме теоретический материалым ушештарыман, м°огыс° пашам шуктымашым ончал лекман. Нине паша-влакын, туныктышын кажне урокышто ыштыме сомыл ш°рлажым ончыктыде, поснак ойыртемалтше могыржым палемден кодена: *тунеммие-влакым ты жапыште шинчымашыштым ваш тергаш, йолташын палымаште, умылымаште улиш т°рсырым ужаш да т°рлаш туныктыман*. Тыгодымак йоча шке лушкыдо вержымат шижаш тыршышаш. Туныктышо вес е°оым колышт мошташ, шке шонымашым ўшандарен радамлаш туныктышаш. Чыла тиде пашам ышташ, мем-

нан шонымаште, тыгай й^он-влак полшышаш улыт:

1. Лингвистический умылымаш да шуктым^о м^огыс^о пашам тунемше-влакын ваш тергымашышт.

2. Йолташын да шке ыштыме паша-влакым аклымаш.

3. Ешартыш источниклам кучылтмаш.

М^огыс^о пашам ваш тергyme годым йоча ешартыш шинчымашым шкежат налеш, весын ыштыме грамматический й^оылыш-влакымат умыла. Йолташын пашажлан акым пуымо годым теоретический материалым шке сайын палыман, «окшаклыме» верым шижын шуктыман. Ешартыш источник дене ыштыме годым тўрл^о мутерлам шергал лекман, лингвистический умылымаш-влакым вес изданийлаште кычалман.

У материал дене паша

У материалым тўрл^о семын радамлен ончыкташ лиеш. Ончысо методикын йодмыжо тыгайрак: «У материалым умылтарыме годым ик йодыш гыч весыш пашан логикыжым эскерен кусныман. Тунемше-влаклан умылаш лийме пример-влак гоч правил дене кылдалтше йодыш-влак почела-почела пуалтыт. У материалым туныктышо пўтынек шке умылтарен се^оа, умылтарыме-сўретлыме (объяснительно-иллюстративный) й^онлан э^оертен кертеш, но йылме урокын шке ойыртомже уло. Темын кажне пунктшо ўшандарыше лийшаш. Материалым умылтарыме жапыште тунемше-влаклан йодыш-влакым пуэдаш лиеш. Тыгодым нунын моштымыштым тергена, материалым чын умылымыштым эскерена» (П.А. Апакаев. Марий йылмым туныктым^о методике. – Йошкар-Ола, 1985. С. 148).

Палемдыме й^оным кузе кучылтмо нергенат туныктышо сайын палышаш, кўлеш лийме годым кучылт моштышаш.

Кызытсе жапын кўштымыж^о тыгайрак корным йодеш: *у темым тунеммашым пример-влакым лончылымаш гыч тў^оалман*. Ончычак темлыме примерлаште икгайлык да ойыртомым палемдыман. Тунемше-влаклан темлыме йодыш-влак тыгайрак лийшаш улыт:

1. Ончыктым^о пример-влак мо дене икгай улыт (йылме наукомогырым) ?

2. Мо дене нуно ойыртомалтыт? Ойыртомыштым кузе палемдаш лиеш?

3. Тыгай ойыртом-влак нерген шинчымашым кушто кычал муаш лиеш? Кузе нуно маналтыт?

4. Улшо ойыртомлам вес пример дене кузе ончыкташ лиеш?

5. Ончыч тыгай пример дене вашлийме мо?

Умбакыже пален налме шинчымашым учебникысе теоретичес-

кий материал почеш пе%огыдемдыман.

Урокын тиде этапыштыже эн кужу жапым *йоча-влакын тўшкан ыштыме пашааштлан ойырыман*. Утларак келшен толшо йон семын парт кокласе йолташ дене пырля ыштымым шотлыман. Тидыжым теке мо дене умылтарыман:

1. Йыгыре шинчыше йолташ-влак ваш утларак умылат, ваш келшат. Тыгодым икте-весым ўлык волташ тыршымаш, е%о пашам начарракын аклаш шонымаш ордывеш кодыт. Изи группышто полшымаш, келшымаш утларак палын шижалтеш. Южгунам тыгеат лийын кертеш: писырак, устарак йоча кок е%о олмешат ыштен кертеш, но тыгодымак эркырак тунемшат темым умылен шукта, ыштышаш паша радамымат палаш тў%оалеш. А писырак йоча вес е%оым умылаш тунемеш, весылан полшаш тыршыме койышыжат вия%оеш.

2. Изи тўшкаште але шке йолташ воктене эркырак, ў%оышырак йочат ойлаш, шке шонымашым пе%огыдемден каласаш ок о; тыгеже тудынат ойлымо йылмыже вия%оеш.

3. Кугурак тўшкаште чоярак йоча лектын кертеш. Тудо, е%о ыштыме дене пайдаланен, жапым яра эртарен, улымыде кодынат кертеш, дисциплине шотыштат эшчыкше шижалт кертеш.

4. Эн тў%ож° – ик йочат темым улымыде, примерым лончылыде, ешартыш источникыште, мутерлаште кўлеш верым кычалде огеш код.

Но палемдыман: у темым улымым, лончылен моштымо навыкым кажне йоча шке семынжат ончыктен моштышаш, вес семынже, *шке ыштыме пашаланат икмыняр жапым ойырыман*. Тидлан изирак кугытан пашам темлыман. Ыштыме лектышым тунемше-влак адакат ваш тергышаш улыт, йолташын йо%оылышыжым муын моштыман, кўлеш гын, торлыман але пырля торлаташ полшыман. Туныктышо лач торлатымашын чын лиймыже да уто шомак деч посна, поро кумыл дене паша кайымым эскерен шогышаш, кўлм° семын польш кидым шуялташат ямде лийшаш.

М%огыс° пашалан ямдыалтмаш

Урокын вес кўлешан жапше – вес уроклан ыштышаш пашам радамымаш. Палемдыман: м%огыс° паша тунемме ончычсо материалымат, кызыт гына кайыме лингвистический улымымашымат ушештараш пуалтшаш. Писырак, устарак йочалан темлыме ешартыш паша нергенат ушештарыде огына керт.

М%огыс° пашам йоча шке ойырен налын кертмаш – кажне урокын гаяк тў%о шонымашыже лийшаш. Тидлан кызытсе тунемме книга-влак, тў%о шотышто, келыштаралтыныт, но туныктышо шке семынжат темлен кертеш, лач вариативность шотышто веле эреак

шарныман – тидыже, утларакше, йоча-влакын түрл° улмышт дене кылдалтын.

Урок чұдылык возымо, ойлымо йылме лывыртымашлан кугу тўткышым м°огыс° пашам шуктымго годым ышташ йодеш. Тидланже түрл° теме дене изирак текст-влакым чо°ымашым шотлыман. Адакше теме почеш тичмаш планым але тезис сынан планым чо°ымашым, урокышто устный сочинений-влакын ойлымо йылмым вия°одаш кучылтмо нергенат мондыман огыл.

М°огыс° пашам устный сочинений семын чо°ымашын икмыняр сай могыржым палемдена:

1. Ойлышо йоча *шонымашым радамлен* каласкалаш тунемеш.
2. Кажне тунемше каласкалымыж годымак тудым *колыштышо-влакын реакцияштым эскера*: моштен каласкала гын, ўшандарен кертеш гын – йолташыже-влак тўткын колыштыт; экшыкым ыштыме годым весын чурийыште умылыдымашымат шкежак ужеш.

3. Йоча *шке ойлымо йылмыжым шекланаш тунемеш*, сылнештарыме й°н-влакымат кучылташ тырша, уэш-пачаш ойлымо дечат кора°оеш, кўлдымō шомак-влакат чылт мондалтыт.

4. Тыгак тунемше яра жапыштыже шке ойышкыжо п°ртылеш, ыштыме йо°ылышыжым т°рлаш тырша, ойжым эше кузе вес семын чо°оаш лийме й°ным кычалаш тырша, вес семын ойлаш гын, *ишенжым шке аклаш тунемеш*.

Урокышто туныктышо вес уроклан мом ямдылышашым, йоча пашаште мом ужаш шонымыжым раш каласышаш. Тыгече, йоча ончылно раш задачым шындыман, ыштышаш пашам, вучымо лектышым ончыктен моштыман.

Пашам иктешлымаш

Урокышто ыштыме пашам темым иктешлыме дене кылдыман. Йоча-влак ончылно шогышо йодыш-влак тыгай лийшаш улыт.

1. Пален налме лингвистический шинчымашын могай ойыртемыже-влакым поснак палемдаш лиеш? Тидын нерген правилыште кузерак каласыме?

2. Темым умылаш полшышо материалым эше кушто муаш лиеш ыле? Урокышто ыштыме паша темым умылаш ситышыла чучеш мо?

3. Темын могай ужашыже нелылыкым луктын кертеш? Кузе тудын деч кора°оман?

4. Йоча-влак урокышто кузе пашам ыштеныт? Тендан шонымаште, темым чылан умыленыт мо? Классыште паша кумыл шижалтын мо?

Йочан шке пашажым аклымыже

Урокын пытартыш этапше – йочан урокысо пашажым аклымыже. Тиде этапыште *тунемше ике пашажлан акым икеак пуышаш*. Тыгодым тудо тыгай йодыш-влаклан вашештен кертшаш:

1. Тунемме темым умылен шуктен мо?
2. Кўлш° пример-влакым муын мошта мо?
3. Урокышто кучылтмо ешартыш источник-влак дене пайдаланен мошта мо?
4. Ончыч тунемме могай темыште йо%ылышым ышта?
5. Книга, тетрадь дене пайдаланыме годым чылажымат кўлеш семын ыштен мо?

Кажне темлыме йодышлан чын вашмутым пуэн, тетрадь лаштыкеш *шкаланже ике отмыкым шындышаш*. Туныктышо але воктенысе йолташ акын чын але йо%ылыш улмыжым ончал кертеш, но йочан шкалан шындыме отмыкыжым тў%олан шотлаш тыршыман.

Марий йылмым тунем лекше йоча илышын кеч-могай ш°рыштыжат мом ыштен моштышаш але марий йылмым туныктышо могай лектышым ужшаш?

Туныктышын пўтын пашаже тыгай задаче-влакым шукташ виктаралтшаш: *личностный, регулятивный, познавательный да коммуникативный*. Урокышто ыштыме пашала гоч палемдыме сомыл-влак умбакыже айдемын илышыштыже кеч-могай жапыштат кўлеш лийын кертшаш да й°с° савыртышлаште й°ным муын мошташ полшышаш улыт, вес семын каласаш гын, нуно универсальный лийшаш улыт. Туныктышо ончылно шогышо нине задаче-влакым радам дене шергал ончена.

Личностный УУД (универсальный учебный действий)

Тунемме пашан тиде могырым шындыме задачиже-влак тыгай лектышан лийшаш улыт:

1. Тунемше марий йылмым шочмо йылме семын аклышаш да й°ратышаш; тудын сылнылыкшым шижшаш; йылме гоч марий калыкын историйжым, тудын пагалыме е%же-влакым, тудын тўвыражым пагалаш тунемшаш.
2. Шке кундемем, пўтын Россий мландым пагалаш, й°раташ тунемшаш; нунын деке койшыжым, шке поро кумылжым шочмо йылме гоч ончыктен кертшаш.
3. Тунемше йылме наукун кўлешлыкшым умылышаш. Тудын полшымыж дене ойым чын чо%ен кертмым, ваш умылымашын вия%омыжым шижшаш.
4. Шочмо йылмын е%-влак кокласе кылым ыштымыжым умылышаш, ваш келшен илаш полшымыжым аклышаш.
5. Йоча тыгак шочмо йылме дене вес е%ын кумылжым волтыде ойлен моштымым, важмалдык шомак дене т°рсыр нерген каласен

кертмым шижшаш, шкенжын да весын йо%ылышыжым терген да т°рлен кертмым умылышаш.

6. Калык традицийым чыла шотыштат кучылт моштышаш: шкем кучымо шотыштат, е%-влак кокласе кылым пе%огыдемдымаштат, илыш-йўлам шуктымо шотыштат.

Регулятивный УУД

Тиде задачын лектышыже-влак тыгай лийшаш улыт:

1. Кеч-могай тў%алме пашам шуктымо корным ужаш тыршышаш.

2. Шке ыштыме але йолташын пашажлан чын акым пуэн кертшаш.

3. Кўлеш умылымашым, шинчымашым вес источникла гыч пален налын моштышаш.

4. Е%-влак дене, йолташ дене мутланен моштышаш; тыгодым ойлышо е%ын кумылжым шижаш тыршышаш, кўлеш годым, е%ын мутыш пурен, ойым вес могырыш кусарен моштышаш.

5. Теме почеш, радамлен, йодышым шынден моштышаш, текстлан планым чо%ен кертшаш.

6. Шке ойжым, пашажым терген кертшаш, чын але йо%ылыш улмыжым умылаш тыршышаш. Кушто чын але йо%ылыш улмыжым рашемден кертшаш.

Познавательный УУД

Тиде задачым шуктымо лектыш-влак:

1. Тўрл° лингвистический умылымаш-влакым рашемдаш тыршышаш. Нунын молан кўлмыштым умылтарышаш; тўрл° текстлаште келшен толшо верлам муын моштышаш.

2. Тунемме книгаште, моло источниклаште кўлеш информацийым муын моштышаш да ойлымо, возымо годым чын кучылт кертшаш.

3. Йырысе илышым эскерышаш, кўлеш информацийым шотлан толмо семын кучылтшаш; пален налме шинчымашым моло-влаклан каласкалаш тыршышаш.

4. Ончылно улшо текстым тўрл° семын лудын моштышаш: кўлеш верым ойырен луктын, кўлеш информацийым гына налын, мо нерген ойлалтмым гына палаш тыршен, тўрыс шымлен, йылме могырым ончен лектын але эше иктаж вес йодышым рашемдаш тыршен.

Коммуникативный УУД

Тиде задачым шуктымашын тыгай лектышыже-влакым палемдыман:

1. Йолташ да моло кугые%-влак дене мутланен моштышаш; е%ын шомакшым колын да колыштын моштышаш.

2. Йолташын, кугые%оын йодмыштым, кўштымыштым чын умылышаш да шукташ тыршышаш.

3. Йолташ але кугые%, палыме але палыдыме е%о дене диалогым чын чо%оышаш; тыгодым марий йылме этикетым шуктышаш.

4. Лудмо, колыштмо текстым чын умылышаш, тудын почеш келшыше йодышым шындышаш, чын планым чо%оышаш.

5. Ваш мутланыме годым ойын тў%о шонымашыжым шижын моштышаш, кўлеш семын вашмутым пуэн моштышаш.

6. Возымо текстын тў%о шонымашыжым чын умылышаш, кўлешан ойсем (интонаций) дене лудын моштышаш.

Палемдыман: паша лектышым (результатым) тыге посна ойыркалыме гынат, нунын ваш кылдалтмыштым, южгунам коклаштышт вишым ыштен керташ лийдымым шарнен кодман.

Ончылно чыла каласымым иктешлен, тунемше ден туныктышын пашаштым радамлен кодыман.

Тунемше урокышто мом ыштышаш?

1. У шинчымашым налшаш. Тидын годым тўрл° пример-влакым та%оастарышаш; нунын ойыртемаштым ончыктен моштышаш. Ойыртем-влакым пален налын, иктешлымашым ыштен кертшаш.

2. Тунемме теме дене кылдалтше лончылымо пример-влакым лудмо текстлаште муын кертшаш.

3. Тўрл° мутерла, источникла дене пашам ыштен кертшаш.

4. Шочмо йылмын мут поянлыкшым шке лексикышке пуртышаш, тудын дене пайдаланен моштышаш.

5. Шкенжын йылме шижмашыжым вия%одышаш: мутын стиль ойыртемжым, каласаш полшышо мут ден каласыдыме (невербальный) й°н-влакым кучылт моштышаш (жест, мимике).

6. Ойлымо да возымо йылмыштыже йо%оылышым шижшаш, тыгай верлам муаш тунемшаш. Шке йылмыжым т°рлатен моштышаш.

7. Вес е%оын ойлымо, возымо йылмылаштыже йо%оылышым шижаш, умылаш тунемшаш, вашлийме т°рсырым кўлм° семын т°рлен, вашталтен кертшаш. Тыгодым вес е%оын кумылжым, шижмашыжым волтыде, поро шонымаш дене пайдаланышаш.

8. Ойлымо, возымо годым йылме этикетым шуктен шогышаш.

9. Шке паша радамжым ужын моштышаш, ончыкылык лектышым шижшаш, ужшаш.

Туныктышо мом ыштышаш, могой лийшаш?

1. Шке предметшым сайын палышаш, й°ратышаш.

2. Тунемшылан шинчымаш корнышто эн ўшанле ушан полшыскалыше лийын моштышаш.

3. Тергыше рольым °рдыжеш коден, йочалан полышкалыше лийшаш.

4. Шкежат ум палаш тыршыше, ешартыш источникла дене пашам ыштен моштышо лийшаш.

5. Йоча психологийым, ийгот ойыртемем сайын палышаш.

6. Тунемше ончылно шогышо задачылам раш палышаш, лектышыш шуктен кертше корнылам шижшаш.

7. Кажне йочам умылышаш, кажныжым пагален, й°ратен моштышаш. Й°с° ситуацийште йоча олмышто шкем шижаш тыршышаш.

8. Тунемшылан йо%ылышым т°рлаш й°ным да жапым пуэн моштышаш.

9. Урокум эртарыме й°н-влакым алмашташ тыршышаш, икгайлык деч кора%аш т°чышаш.

10. Йочалан утларак пашам ўшанышаш, шкегыч ыштыме пашамат ваш тергаш темлышаш. Тыгай пашам шинчалан койдымын тергыме нергенат шарнышаш.

11. Тунемше-влак кокласе т°рсырым моштен кора%одышаш, лекше умылыдымашым поро кумыл дене т°рлышаш.

12. Йочан тазалыкше нерген шонышаш (лудмо, возымо, шинчыме, шогымо годым кап-кыл кучымаш, паша-влакын тўрл° сынан лиймышт, парт ден класс п°лемын й°нан лиймышт да т.м.).

Икманаш, туныктышо ден тунемше, ваш умылен, полшен, тачысе кечын йодмашыжлан чын вашмутым пуэн кертшаш улыт: кызытсе самырык айдеме илыш толкынеш огеш йом, шкаланже корным ыштен, палемдыме кўкшытышкыж° шуын кертеш. Тиде неле пашаште шочмо йылмым тунеммаш серыпле негызым пышта.

Мәнтгысә паша

Лончылышаш йодыш-влак:

1. М°%гыс° пашан туныктымаште рольжо.

2. 5 – 6 класслаште тунемаш келыштарыме книгаште м°%гыс° пашан ойыртемже:

а) тунемме йылме материалым лончылымаш;

б) текст дене паша;

в) ешартыш шинчымашым налаш полшышо й°н-влак.

Урокушты ыштыме пашам йоча ушеш пе%ыгдемден кодышо й°н семын м°%гыс° пашам шуктымашым шотлыман. Тудо теоретический материалым пе%ыгыдын шарнаш, лончылымо йылме ойыртемем илышыште кучылт моштымо навыкым вия%даш полша. Ту-

геже, могай тудо лийшаш?

Мемнан шонымаште, м^огыс^о паша тыгай йодыш-влаклан вавештышаш:

- ыштыме паша тунемме теоретический материал дене кылдалташ;

- 5 – 6 класслаште возен налме текст кугуак лийшаш огыл;

- текст почеш шуктышаш сомыл икмыняр лийшаш;

- тўрл^о лончылымашым эреак пуртыман;

- кажне урок почеш пуымо пашан икгай улмышт деч кора^оаш тыршыман;

- творческий паша мини-сочинений кугытыш пурышаш;

- текстым чо^оаш темлыме гын, йочалан э^оертыш лийшаш: план, э^оертышаш мут але классыште ончыч ыштыме упражнений;

- йоча ешартыш шинчымашым налшаш;

- шинчымашым налаш тўрл^о источникам кучылташ;

- шуктышаш пашам ойырен налаш й^оным пуыман;

- творческий пашам тўрл^о семын шуктымо й^онымат илышыш пуртыман: тўрыс возымо текст, чыла велымат нергелыме план, план-тезис, сўрет, кроссворд, схеме да т.м.;

- творческий паша прозо але поэзий йылме дене возалташ.

Тунемме йылме материалым лончылымаш

Урокишто ыштыме пашам м^онгышт^о уэш пе^огыдемден кодымаш, ончыч тунеммым ушештарымаш – м^огыс^о паша шуктымашын тў^оо задачеже-влак лийын кодыт. Эре ушештарен-пе^огыдемден шогышо шинчымаш гына эрелан ушеш кодеш, йылме наукам тунемаш негыз лиеш. Тыгай шонымаш-влакым ончылно кучен, шуктышаш пашан тўрл^о йылме материалым авалтымыж нерген туныктышо эре шарнышаш. Теве 6-шо классыште «Наречийын ышталтмыже» теме почеш книгаште м^огыс^о пашалан темлыме упражненийште тыгай йодыш-влак шындальтыныт: *«Возен налза. Палемдыме мутан предложений-влакым член шот дене лончылыза. Могай мут-влакым ойырымо? Нунын ыш-талтме й^оныштым ончыктыза»* (132-шо стр.).

Могай пашам йоча шуктышаш?

1. Чумыр текстым возен налшаш.

2. Текст гыч 5 предложенийым ойырен налшаш да нуным член шот дене лончылышаш.

3. Палемдыме мут-влакын могай улмыштым палышаш.

4. Урокишто пален налме «Наречийын ышталтмыже» темым ушештарышаш: тў^оо наречий да вес мут гыч лийше наречий-влак.

5. 5-ше классыште тунемме «Мут ышталтме й^он-влак» темым ушештарышаш.

6. Палемдыме мут-влакым состав дене лончылышаш.

Каласыман: 5-ше классыште ешарен шуктымо паша шагалак лийшаш, утларакше йочан парня писылыкшылан жапым ойырыман. Умбакеже возен налме дене пырля ончыч тунемме материалым ушештараш жапым ойырыман. Тунемме учебниклаште южо вере куштылгын каен колтымо вер вашлиялтеш гын, туныктышо пашам шонымыж семын ешарышаш. Мутлан: 119-ше странициште (6-шо класс) темлыме пашаште каласыме: «Текстым возен налза, предложений-влакым член да ойлымаш ужаш шот дене лончылыза». А урокышто наречий нерген тунемаш тӱӱалме материал ӱрдыжеш кодын. Ешарен, наречий-влакым посна возен лукташ темлыман ыле. Тыгай чырым урок мучаште мӱӱгылан пуымо пашам умылта-рыме годым туныктышо шижын шуктышаш.

Текст дене паша

5 – 6 класслаште туныкташ келыштарыме книгалаште автор-влак текст дене пашалан кугу тӱткышым ойыренйт. Мутлан: ямде план але план-тезис почеш текстым шке семын чоӱаш темлыме паша-влакым тыгай верлаште муаш лиеш: 5-ше класс – 25, 40, 54, 59, 92, 114, 116, 159, 176, 183-шо страницилаште; 6-шо класс – 16, 30, 35, 64, 68, 75, 98, 102, 105-ше страницилаште. Палемдыман: нине класслаште текстым чоӱаш туныктымашым эн кӱлешан пашалан шотлыман. Но туныктымо сомылан шке ойыртежже лийшаш: возаш ямдылымаш поснак кугу верым налшаш.

Текстым чоӱаш туныктымаш тыгай корно дене кайышаш:

- еӱӱын возымо текстшым лудын лончылымаш;
- герой-влакын койышыштан, ыштыме пашаштан акым пуы-маш;
- ямде текстлан тӱӱалтышым але мучашым ыштымаш;
- текстсе шонымаш-влакым радамлымаш, план але план-тезисым чоӱымаш;
- текстым шкегыч чоӱымаш.

Мутат уке, палемдыме сомыл йылме лывыртыме урокын паша-же, но урок чӱдылык тыгай пашам кечын шуктен шогымаш нерген шижтара. Герой-влакын койышыштан, пашаштан акым пуымаш текст почеш шонкалаш йодеш. Тыгай лончылымашат тӱӱалтыш урокла гычак ышталташ (мутлан: 5-ше класс – 99-ше стр.; 6-шо класс – 128-ше стр.)

Ямде текстлан тӱӱалтышым (6-шо класс – 144-ше стр.) але мучашым ыштымаш (5-ше класс – 10, 32, 95, 100-ш^о стр.; 6-шо класс – 26, 57, 61, 71, 87, 91, 123-шо стр.) возышо еӱӱын шонымашыже тӱӱалтыште але мучаште могай лийын кертмым эскераш туныкта. Тыгеже, тунемшат автор дене пырля текстым чоӱа, тудын шоны-

машыжым умылаш тырша.

Ойлымым, возымым радамлен моштымаш кызытсе илишлан, возаш туныктымо пашалан путырак кўлешан. Тыгай туныктымо верлам 5-ше класс книгаште 66, 124-ше страницылаште, а 6-шо класс книгаште 61, 140-ше страницылаште муаш лиеш.

Йоча кеч-могай текстын кузе чо%алтмышым умылен налшаш. Тидланже е%ын возымышым лончылымашат полшен кертеш. Тунемме книгалаште чумырымо текст-влак тидлан полшышаш улыт. Нуно тў% шонымашышт, чо%алтме кышкарышт да йылме ойыр-темышт дене тунемшылан э%ертыш лийшаш улыт.

Эн неле паша – текстым шкегыч чо%аш туныктымаш. Возаш тў%алше йоча чўкыдынак серымаштыже распространенный огыл ойлончым але ик-кок второстепенный членым пуртыман ойым кучылтеш, каласаш шонымыжо кўчык лиеш, да йылмыжат сылнылык дене огеш ойыртемайт. Тыгай чырым кажне туныктышо 5-ше классыште шижеш. Садлан учебникын авторышт м%огыс° пашалан чўкыдынак текстым чо%аш темлат. Тудо 2-шо паша семын темлалтын гынат, туныктышо южо уроклан шке семынже лач тудымак шукташ йодын кертеш. Палемдыман: 5 – 6-шо класслаште текстым чо%аш полшышо материал уроклан темлыме пашалаштат але м%огыс° пашан 1-ше упражнениыштыже лийын кертеш. Мутлан: 5-ше классыште 6-шо ден 38-ше страницылаште чылт тыгай паша-влак улыт, а 6-шо классыште – 98-ше ден 102-шо страницылаште. Южгунам классыште ыштыме чумыр паша ик теме дене ушалтын, а м%огыс° пашалан тыгай сынакак текстым чо%аш темлалтеш (мутлан: пўртўс сўрет почеш). А 6-шо классыште чўкыдынак текст пуалтеш, а йоча, тиде текстын шонымашыжым арален коден, тудлан э%ертен, шке семынже возышаш, мутлан, 30, 35, 40, 68, 75-ше страницылаште тыгай темлымаш-влак улыт.

Иктешлен каласыман: учебникым чумырышо автор-влак йоча йылмым вия%одаш, пойдараш полшышо паша-влакым ятырак кучылташ тыршенйт.

Ешартыш шинчымашым налаш полшышо й°н-влак

Вес кўлешан паша – ешартыш шинчымашым налаш полшышо й°н-влак. Тидлан 5 – 6-шо класслаште тўрл° мутерым кучылтмашым, лончылаш темлыме ужашым вес лудмо книгалаште кычалмашым, газет ден журнал-влакым шергалмашым шотлыман. Урок гыч урокыш нунын деке тўкнымаш йочам тыгай сомыл деке шўма%ода, тунемме пашашке савырна. Мутлан: йомак гыч налме ужаш ушештарыме герой нерген книгажымак кычал муаш да тўрыс текстшымак лудын лекташ таратышаш. 5 – 6 класслаште тунемше-влак йомакым лудаш, колышташ пеш й°ратат, садлан тиде пашам

шукташак тыршыман.

Кусарыме пашамат шинчымашым ешарыше йон семен ончыман. Тидлан автор-влак руш йылме гыч марлашке кусарымашым кучылтыныт. Марла шонышо йочалан кӱлеш семен рушла ойым чоҥаш неле, тыгодым йонылышат шуко кая. Адакше кусарымашын построчный (каже мутым кусарымаш) да литературный (сылнымутан) лиймышт нергенат мондыман огыл. Уроклаште утларакше сылнымутан кусарымаш нерген ойлыман. Тыгай кусарымашын кузе ышталтмышым 5-ше классыште (172-шо стр.) ончыктым. Марий-влак коклаште умылымашым вияҥдыме семен курык-марла текст-влакым тунеммаште кучылтмашым шотлыман. Тӱҥалтыште тыгай паша-влак ойым умылен лудаш гына темлалтыт гын, умбакыже икмыняр пашамат шуктыман, мутлан, 6-шо классыште (132-шо стр.) текстыште подлежащий ден сказуемыйым ончыктен моштыман.

Идалык мучашысе иктешлыше уроклан ямдылалтме пашаш поснак шогалына. Тудо ага тылзыште, мучаште, эртаралтеш, но ямдылалтмаш теле тылзе гычак тӱҥалшаш. Тидлан ончычак темевлакым шеледыман, могай план дене паша кайышаш нерген умылтарыман. Тӱҥалтышлан туныктышо материалым кушто муын кертеш лийме нерген каласышаш, шонымашым пеҥгыдемдыше пример-влакым кушто кычалме нерген ойлышаш.

Паша кугытшо денат палынак ойыртемалтшаш, пеҥгыдемдыше пример-влакат тунемме книга гыч лийшаш огытыл. Ик темым кок-кум йочалан пуаш келша. Тыгеже нуно шке ыштымыштым ваш терген, кӱлеш годым полшен кертят.

Погымо материалым кӱлеш семен чумырен сылнештарымеке, йоча йолташыже-влак ончылно ӱшандарен ойлышаш. Чыла тидыже идалык мучаште йоча шинчымашым иктешлыше отметкылан серыпле негызым ыштышаш.

5-ше классыште ончыктым пашалан тыгай темевлакым темлаш лиеш (туныктышо шкеже вес темешамычым темлен кертеш):

1. Тыглай ойлончо. Тудын тун да ешарыме членже-влак.
 2. Кыдежан ойлончо. Тудын тӱрлӧ лиймыже. Кыдежан ойлончым лончылымаш.
 3. Марий йылмын лексикыже. Мутын лексический (ик да шуко, тӱҥ да вончештарыме значения) да грамматический значенийже-влак.
 4. Омоним, синоним да антоним. Нунын йылмыште рольышт.
 5. Мутын составше. Морфемевлакын значенийышт.
 6. Мутын ышталтмыже да вашталтмыже.
 7. Лӱм мут. Тудын ойлымаш ужаш ойыртмемже-влак.
- 6-шо классыште темлыме паша радам тыгай лийын кертеш:

1. Пале мутын ойлымаш ужаш ойыртемже да ойлончышто рольжо.

2. Чот мутын ойлымаш ужаш ойыртемже да ойлончышто рольжо.

3. Олмештыш мутын ойлымаш ужаш ойыртемже да ойлончышто рольжо.

4. Наречийын ойлымаш ужаш ойыртемже да ойлончышто рольжо.

5. «Ямде лий» газетын историйже. Кызытсе газетын ойыртемже-влак.

6. Пўртўс календарь (кажне тылзе нерген описаний сынан але сылнымутан текст-влак).

7. Учебникысе форзацыште пуымо шанчысе-влак да нунын ойыртемайтше пашашт.

Ончылно ончыктымо семынак пашан кугытшо шотыштат, 2-3 йочалан ик темым пуымо шотыштат ушештарыман. Тў-алтышлан, поснак 5-ше классыште, паша-влак келге шонымашан, векат, огыт лий, но шонкалаш, планым ышташ, правилым пегыдемдаш тўрл^о источниклам пургедмаш, иктешлымашым ышташ тыршымаш умбакыже саскам пуышаш улыт. Адакше йоча шке паша лектышыжым ужеш, тудым аклаш тунемеш.

У МАТЕРИАЛЫМ ТУНЕММАШ

Лончылышаш йодыш-влак:

1. Тунемме паша корным рашемдымаш (УУД).

2. У шинчымашым налме урокын чо-алтмыже.

3. Шинчымашым налме урокышто тунемше мом ыштен шуктышаш.

Кызытсе жапыште шке семын шинчымашым налын кертме, тўрл^о увер-а-арым (информаций) поген моштымо, ыштыме паша лектышым шижын шогымо да иктешлымашым ыштен моштымо, йо-ылыш корным шижмаш да т-рлатен кертмаш ончыл верыш лектыныт. А тидыже чыла вереат кучылт кертме тунемме паша корно нерген умылымашым вия-дыме нерген йодеш, вес семын манаш гын, тунемше шинчымаш налме корным раш ужшаш, палышаш (универсальные учебные действия – УУД). Тидланже теве мом ыштен моштыман:

- тунемме задачым раш палыман, тудым шынден моштыман;
- тунемме шинчымашым налме корнылам палыман;
- ыштыме пашам терген кертман;

- шке пашалан акым пуэн моштыман.

Тунемме паша – йочан шке семын ыштыме пашаже. Тыгодым тунемше шке палымыжым, моштымыжым вия%ода да шкежат ушыж дене вия%еш. Тиде вашталтышым айдеме шкежак шижын моштышаш да тышке шуктышо корнын могай лиймыжым умылышаш.

Тунемме задаче – тиде ончылно шогышо цель, йоча тудын молан кўлешлыкшым умылышаш. (Мо? Молан?)

Тунемме корно – шындыме цельым кузе муаш полшышо й°н-влакым ужмаш. (Кузе?)

Шке ыштыме пашам тергымаш йо%ылыш корно деч ко-ра%одаш полша. (Чын мо?)

Шке пашалан акым пуэн моштымаш кугурак лектышыш шуаш полша. (Сай але сай огыл? Сайрак лиеш ыле мо?)

Кўшн° палемдыме шонымаш-влакым 5-ше классыште тунемман. «Ик значениян да шуко значениян мут-влак» урок почеш ончалына.

Тиде у шинчымашым налме урок лиеш. Тудын тў%о ужашыже-влакым (этапшым) ончыктена.

1 ужаш – организационный. Тиде йоча-влак дене саламлалтмаш, уроклан ямде улмым тергымаш, паша кумылыш вончымаш.

Тунемме задачым шындымаш.

2 ужаш – урокын темыже ден цельжым рашемдымаш. Темым умылен налмын кўлешлыкшым ончыктымаш.

Вуй – 1. *Пырысемын вуйжо поснак мотор.*

2. *Мемнан ешнан вуйжо – ача.*

3. *Пуше%ге вуй эркын лў%огалтеш.*

Темлыме пример-влак гыч *вуй* шомакын шуко значениян улмыжым рашемдыман. Тышечынак урокын цельжымат рашемдаш лиеш: мут-влакын ик да шуко значениян лийын кертмышт нерген рашемдымаш.

Темын кўлешлыкшым рашемдаш кокымшо ойлончо утларак полша: ешын вуйжо – оза, тў%о е%о.

Тунемме корно.

3 ужаш – мутын ик да шуко значениян лийын кертмыжым ончыктышо корнылам ончал лекман.

Тидлан *вуй* шомакын значенийжым «Марийско-русский словарь» книгаште кычалман (48 – 49 стр.).

4 ужаш – умбакыже тунемме книгасе правил дене пе%огыдемдыман, «Шарныза» рубрике-влакым шергал лекман (104 – 105 стр.)

5 ужаш – правилым паша-влак дене пе%огыдемдыман – 207 па-

шам шуктыман.

6 ужаш – темым умылымым 209-ше але 210-шо паша полшымо дене тергыман.

7 ужаш – пален налме шинчымашым пе%гыдемдаш 211-ше пашам шукташ лиш. Тыште *тўс* шомакын *тўрл*° умылымашыж дене ойлончо-влакым чо%ааш темлалтеш.

Тунемшын шке ыштыме пашажым, умылымашыжым тергымашыже.

8 ужаш – тидлан 208-ше пашам ыштымаш полшен кертеш. Палемдыме глагол-влакын значенийыштым ондак шке семын ончыкташ, а вара мутер дене тергаш.

Шке пашалан акым пуымаш.

9 ужаш – тиде иктешлымашым тунемше шке ыштышаш, мутер почеш кычал моштымыжым аклышаш. Чын улмым тергаш 212-шо паша полшен кертеш – ик значениян мутым писын ончыктен моштыман: ече, курым, ўзгар да т.м.

Пытартышлан тунемше шке пален налме шинчымашыжлан, урокысо пашажлан акым пуышаш.

Тыгеже, «Ик да шуко значениян мут-влак» темым тунемме урокым тыге шеледышна:

- организационный ужаш (урокин ик ужашыже) – 2 мин.;

- задачым шындымаш (1 ужаш) – 2 мин.;

- тунемме корным нергелымаш (5 ужаш):

- а) темым рашемдыше пример-влакым шымлымаш – 3 мин.;

- б) правилым шымлымаш – 3 мин.;

- в) правилым паша дене пе%гыдемдымаш – 5 мин.;

- г) умылымашым паша дене тергымаш – 5 мин.;

- д) шинчымашым пе%гыдемдымаш – 5 мин.;

- тунемшын шке ыштыме пашажым, умылымашыжым тергымашыже (1 ужаш) – 5 мин.;

- тунемшын шке пашажым аклымыже (1 ужаш) – 4 мин.;

- м°%гыс° пашам умылтарымаш (1 ужаш) – 3 мин.

Палемдыман: урокин 8 минут жапшым ончыч пуымо м°%гыс° пашам да тунемме йылле материалым ушештараш ойырыман.

Шинчымашым налме урокышто тунемше могай пашам ыштен шуктышаш (лончылымо уроклан э%ертен)?

1. Ончылно шогышо задачым ужашаш – мутын ик да шуко значениян улмыжым умылышаш.

2. Темлыме примерла гоч иктешлымашым ыштен моштышаш – мут ик да шуко значениян лиш.

3. Пален налмым правил дене пе%гыдемдышаш (104 стр.).

4. Умылымаш-влакым учебникысе примерлаште кычалшаш.

5. Пален налме шинчымашыжым аклен моштышаш.
6. Ешартыш книгам, мутерым кучылт моштышаш, палаш тыр-шымашым вия%одышаш.
7. Шинчымашым пе%огыдемдыме жапыште воктенысе йолташ дене пырля пашам ыштен моштышаш (мутер почеш кычалмашым тыге ышташ келша).
8. Шуктымо пашам йолташ дене ваш тергаш лиеш, весын йо%оылышыжым ужалат куштылго.
9. Ваш мутланыме, пашам ыштыме годым ўшандарен умылта-рен кертме й°н семын мутерым кучылтман.
10. Урокисо пашалан акым пуымо годым йолташат полшен кер-теш, умылыдымо, кокытеланыме верлам рашемдашат утларак й°нан.

Урокым лончылымаш, аклымаш

Урокым чын аклымашын рольжат палынак кугемын. Кажне ту-ныктышо але тергыше тудым чын ыштен моштышаш, паша лекты-шым кугурак кўкшытыш н°лтал колташ полшышаш. Чын акым пуымаш туныктышын творчествожлан вия%оашыже пе%огыде э%оертыш лийшаш, кўлеш годым тудым арален керташат полшы-шаш.

Педагогический анализ тўрл° лийын кертеш:

1. Урокишто ыштыме *посна пашам аклымаш* (мутлан: тунемше ден туныктышо кокласе кыл; ончыч тунемме шинчымашым ушеш-тарымаш; тунемме учебник ден урокысо паша да т.м.).
2. Урокым *тўрыс лончылымаш*. Тыгодым урокым кузе чо%оымым, тудын этапше-влак кокласе кылым, уроклан шындыме цельыш шумым, тунемше ден туныктышын ыштыме пашаштым аклымаш. Лончылымо годым туныктышын паша стильжылан акым пуыман, паша опытышым аклыман.
3. Лончылымаш тыгак *аспектный* лиеш. Тиде посна пашан ик-мыняр урокишто кузе каен шогымыжым шымлыме годым ыштал-теш.
4. Аклымаш тыгак *комплексный* лиеш. Тидын годым туныкты-шын пашаже тўрысnek икмыняр урокишто аклалтеш.

Пример семын урокым тўрысnek але комплексный аклымашым ончал лектына.

ЙЫЛМЕ ЛЫВЫРТЫМЕ ПАША

Лончылышаш йодыш-влак:

1. Мут да ойлончо дене паша.
2. Йочан лексикыжым пойдарымыш.
3. Текст дене паша.
4. Ойлымо йылмым вия%одымыш.

Шочмо йылме ден литературым туныктымашын ик эн кўлешан пашаж семын шке йылме дене чын ойлен моштышо йочам куштымашым шотлыман. Умбакеже айдемылан йылме наукин умылымашыже-влак ала огытат кўл, а уроклаште шке шонымашым раш, е%олан умылаш лийшын каласен моштымыш эреак кўлеш лийын коদেশ.

Йылме лывыртыме паша кажне урокышто эртаралтеш. Тудо посна мут дене паша ыштымашым, муткылдыш да ойлончо-влакым лексике могырым лончылымашым, кўрылтде кутырымашым, изложений да сочинений возымашым иктыш ушен шога. Ваш во-ра%одарен шогышо нине пашалам кузе ыштыме нерген П. Апакаевын «Марий йылмым туныктымо методике» (Йошкар-Ола, 1985), тудынак «Марий литературым туныктымо методике» (Йошкар-Ола, 1981) да В. Сапаевын «Марий йылмым туныктымо методике» (Йошкар-Ола, 1989) книгаште радамлен ончыктымо. А ме тиде пашаште 5 – 6 класслаште тунемме книга почеш эртарышаш йылме лывыртыме пашан ойыртемжым веле ончыкташ тыршена.

Мемнан шонымаште, йоча йылмым вия%одымыште (ойлымо да возымо йылме нерген ойлена) ончыл верыш тыгай паша-влак лекшаш улыт:

1. мут да ойлончо-влакым чо%оен да кучылт моштымыш;
2. шочмо йылме поянлыкым палымыш да ойышто кучылтмыш;
3. текстын ойыртемжым пален моштымыш да тудым шке чо%оаш тунеммыш;
4. йолташ-влак ончылно ойлен моштымыш.

Мут да ойлончо дене паша

Мут да ойлончо-влакым чо%оен да кучылт моштымаш вия%одымыш паша тў%алтыш классла гычак ышталтеш. Ондак тудо йочан ойлымыж годым ыштыме йо%ылышлам т°рлым° дене серлагалтеш (тў%алтыш классла нерген ойлена). Кушмо семын, класс гыч классыш вончымо семын мутын ужашлажым ужын-лончылен моштымыш, кажне морфемын шке значениян улмыжым палымыш ончыл верыш лектыт. Мутлан: *куржаш* – *куржсталаш* (тыште действийын уэш-пачаш лиймыжым *-тал* суффикс ончыкта). А теве *куржсталаш* да *куржстальшташ* глагол-влак ойлышо е%ын отношенийымат ончыктат (*-ал* – ныжыл форман глаголым ышта,

-ышт – важмалдыкын действийым ыштыше е%о деке койдарчык кумылым ончыкта). Мутым кучылтмо годым тиде глаголын тўрл° сынан лийын кертмыжым палымаш да шижын моштымаш е%о-влак кокласе кылым чо%оымо годым моткоч кўлешан лийын кодыт.

Вес кугу сомыл – ойлончым чын чо%оен моштымаш. Тыгодым йоча палышаш:

- ойлончо-влак тыглай да кыдежан лийын кертыт;
- каласыме цель да ойсем, чо%оалтме шотышт денат нуно тўрл° лийыт;
- мут радамат южгунам кўлешан шомакым ойырымо дене кылдалт кертеш;
- прозо ден поэзий йылмат ойыртемалтыт;
- ойлышо але возышо е%оын тў%о шонымашыже але кумылжат ойлончын могай лийын кертмыж дене кылдалтеш.

Но чылажат вес е%оын чо%оымо ойлончым лончылымо да, эн тў%ож°, шке чо%оаш тыршыме дене кылдалтеш. Тыгай пашан эн кўлешан улмыжым умылен, туныктышо урок гыч урокыш кыртмен тыршышаш. Тыште тўрл° йодышлан вашмут, сўрет почеш каласкалымаш, тўрл° теме дене мутланымаш поснак полшен шогат. Ынде туныктышо йочан йо%оылыш каласымыжым лоден тўрлышаш огыл, а шке йылмыштыже тунемшын ыштыме йо%оылышан верым чын каласышаш, вес семын ойлаш гын, туныктышо шке чын ойжо дене тунемшылан пример лийшаш.

Кўшн° палемдыме шонымаш мо дене умылтаралтеш? Тў%оалтыш класслаште кугые%оын тўрлатымыже аван туныктен ойлымыж гай аклалтеш. 5 – 6 класслаште туныктышо ден тунемше кокласе кыл у сыным налеш, самырык е%о сай шонымашым вес семын аклен кертеш. Йоча йо%оылыш ойлымо, возымо деч аптыранаш тў%оалеш гын, сай лектыш нерген мондаш логалеш.

5 – 6 класс-влаклан келыштарыме учебниклам чумырымо годым автор-влак ончылно палемдыме шонымашым эреак шарнаш тыршенйт. Садлан темлыме упражненийлаште тўрл° пашамат вашлияш лиеш. Мутлан: 5-ше класс книгаште тыгай пашалан «Лексике», «Мутын составше», «Мут ышталтмаш» теме-влакым тунемме годым поснак кугу вер ойыралтеш. А 6-шо классыште тунемме книга тўрл° ойлымаш уяшлам лончылымо годым ты пашалан э%оерта.

Шочмо йылме поянлык дене паша

Шочмо йылме поянлыкым палымаш да тудым шке ойышто кучылтмаш – туныктышын эн кугу шонымашыже. Могай корно дене тышке шуаш лиеш:

1. йылмын орфоэпий нормылаж дене палдарымаш;

2. тўрл° мутер дене пайдаланаш туныктымаш;
3. калыкмут, ой°р°, калык пале-влак дене палдарымаш;
4. кўэмалтше ойсавыртыш-влакын виян могырыштым шижаш туныктымаш;
5. диалект мут-влакым умылаш туныктымаш; курыкмари-влакын йылмышт дене палдарымаш;
6. сылнымутан йылмын ойыртемжым лончылымаш.

Марий йылмын орфоэпий нормылаж дене палдарымаш 5-ше классыште «Фонетике» темым тунемме годым поснак ончалтеш. Тыште сонйүк-влакын кузе йо%галтмышт, пералтышдыме йонйүкын мут мучаште кузе каласалтмыжлан паша-влак ситышын ойыралтыт.

Тўрл° мутер дене пайдаланен моштымаш кўлеш шинчымашым писын кычал муаш туныкта. Тидлан, мутлан, 5-ше классыште тыгай страницыләсе паша-влакым ончыкташ лиеш: 9, 18, 46, 83, 86, 89, 101, 106, 130, 154, 176, 187. Тыгай пашалаште мут-шамычын значенийыштым радамлаш але мутерлаште кычалаш темлыме. 6-шо классыште тунемаш келыштарыме книгаштат тыгай вер шагал огыл: 56, 60, 74-ше страницыләште посна шомак-влакын значенийыштым умылтарыме.

Калыкмут, ой°р°, калык пале-влакым ойлымо, возымо йылмылаште кучылтамашат йылме шижмашын кугу кўкшытышт° улмыжым ончыкта. Тыгай паша-влакым 5-ше классыштат (мутлан, 22-шо стр.), 6-шо классыштат муаш лиеш (мутлан, 104-ше стр.).

Кўэмалтше ойсавыртыш-влакат тунемме книгаште ойыралт кодын огытыл (5-ше класс учебникиште посна паша сөмын 163-шо страницыште, а 6-шо классыште 146, 147-ше страницыләште темлалтыныт).

Палемдыман: туныктышо тыгай паша-влакым утларак аклагын, йоча-шамычлан посна м°%гыс° паша сөмын темлаш лиеш.

Диалект мут-влакым палымаш, нуным йылмыште арален кодымаш нергенат каласен кодыман. Тыгай шомак-шамыч поснак шочмо кундемым, шочмо йылмым пагалыме дене кылдалтыныт. Нуным ойлымо, возымо годым моштен кучылтман, чыла мариалан умылаш й°рышын умылтарен кертман. Тыгай паша, мутат уке, верысе туныктышо-влакын вачўмбақышт возеш. Но шарныман: диалект мут мариий йылмын поянлыкше, тудын дене моштен пайдаланыман. Тыгай паша-влакым тунемме книгаштат муаш лиеш: 5-ше класс – 120-шо страницыште, 6-шо класс – 71, 143-шо страницыләште.

Кызыт кок мариий йылме улмо шотышто ойләна гынат, ваш умылымашын кўлешлыкше нерген ниг°ат ок ўчаше. Ваш умылымаш школ парт кокла гыч тў%алшаш: изинек колмо ой утларак лишыл лиеш. Тыгай шонымаш денәк учебникын авторышт кажне

классыштак курыкмари́й текст-влакым пуртенйт. Ондак нуно мо нерген ойлалтмым (содержанийым) умылаш гына темлалтыт гын (5-ше класс), вараже куштылгырак паша-влакым ончалаш темлат: подлежащий ден сказуемыйым палемдаш, распространенный ден распространенный огыл ойлончо-влакым ойыраш, пале мут, чот мут-влакым ончыкташ. Тыгай паша-влак посна отметке дене огыт аклалт гынат, йочан умылымашыжым шараш полшышаш улыт (5-ше класс – 39, 66, 118-ше стр.; 6-шо класс – 52, 104, 123-шо стр.).

Сылнымутан йылмын ойыртемже нергенат каласыман. Текстым йылме могырым аклаш 6-шо класслан темлыме книгасе 42-шо страницыште уло. Посна паша семын темлымым вучыдеак, туныктышо лудын лончылымо кажне текстым йылме могырым ончал лекташ йодшаш. Тидыже йылме пұсылыкым, эскерымашым вия%ода, умбакыже йоча йылмыш вончен керташ й°ным ышта.

Текст дене паша

Текст дене пашан ойыртемже-влакым 5 – 6 класслаште темлыме упражнения-влак негызеш ончыктена:

1. *Текстлан вуймутым пуымаш, темыже ден тў%о шонымашыжым рашемдымаш.* Тыгай паша-влакым 5-ше класс книгаште, мутлан, тыгай страницылаште муаш лиеш: 50, 69, 80, 81, 89, 98, 115, 143, 159, 162, 167. 6-шо класс книгаште тыгай паша-влак 9, 20, 34, 68, 87, 94, 104, 131, 163, 165-ше страницылаште вашлиялтят.

2. *Текстым ужаш-влаклан шеледен моштымаш.* Тунемме книга-галаште тыгай паша-влакат улыт: 5-ше класс – 64, 70, 103-шо страницылаште; 6-шо класс – 94, 111, 153-шо страницылаште, но туныктышо тиде пашам кўлынак шуктышаш, тыгодым микротеме нерген умылтарышаш.

3. *Текст почеш тыглай планым але план-тезисым чо%оымаш.* Тиде пашам чыла учебникыштат эн кўлешанлан шотлымо. Садланак текстым чо%оаш туныктымо годым автор-влак ямде планым але план-тезисым пуашат тыршенйт. Тидын дене пырляк шкегыч ыштышаш планланат икмыняр паша темлалтеш: мутлан, 5-ше класс – 64, 66-шо страницылаште, 6-шо класс – 20, 118-ше страницылаште. Палемдыман: нине класслаште, утларакшым, учебникын авторжо-влак планым чо%оаш туныктымо пашалан кугурак верым ойыренйт.

4. *Текстын тў%алтышыже уло, а мучашым тунемше ыштышаи.* Тыгай мучаш содержанийым шуйышаш але иктешлымашым ыштышаш, мутлан: 5-ше класс – 62, 70, 85, 95-ше страницылаште, 6-шо класс – 5, 57, 72, 87, 124, 127, 147-ше страницылаште.

5. *Текст тў%алтыш деч посна пуалтеш.* Тунемше, ике шонкален, молан тыгай действий лийын кайымым, кушеч тў%алмым умылтарышаи. Тыгай пашалан 6-шо классысе 144-ше страницесе

пашам ончыкташ лиш.

6. *Текстысе геройын койыш-шоктышыжлан, ыштыме пашажлан акым пуэн кертмаш.* Тыгай паша утларак 6-шо классыште вашлиялтеш: 46, 74, 91, 95, 127, 128, 158, 161, 166-шо страницылаште.

7. *Темлыме текстлан э%ертен, йоча шкегыч тыгайрак сынан текстым чо%ышаш* – 5-ше классыште 38, 83, 172-шо страницылаште; 6-шо классыште – 68, 98, 102, 131-ше страницылаште.

8. *Чылт шкевужа текстым чо%ышаш:* 5-ше класс – 26, 40, 54, 92, 116, 159, 177, 183-шо страницылаште, 6-шо класс – 16, 35-ше страницылаште тыгай пашам муаш лиш.

9. *Текстын йылмыжым лончылышаш.* Тыгай пашалан 5-ше классыште 259-ше пашам шотлаш лиш (сылнымутан текстын ойыртемжым ончыктыман). 6-шо классыште 42-шо страницыште (3-шо паша) тошто илыш нерген ушештарыше шомак-влакым кычалман, а 90-ше страницыште (6-шо паша) личный олмештыш мутым кажне ойлончышто кучылтмо деч кора%одаш тыршыме дене кылдалтын.

10. *Почеламут дене возымо текст-влакат рдыжеш кодын огытыл.* Мутлан: 5-ше класс – 64, 83, 98, 109, 111, 114, 117, 119, 121, 122, 158, 161, 178, 185-ше страницылаште; 6-шо класс – 9, 24, 28, 32, 34, 47, 52, 101, 116, 126, 147, 149, 161-ше страницылаште тўрыс почеламут але ужаш-влак лончылаш темлалтыт. Каласыман: поэзий дек шўман йоча моло йылме лывыртыме пашамат поэзий йылме дене возен кертеш, тидлан мокталтыман веле.

Текст дене ыштыме кеч-могай пашанат тў% шонымашыже – йочам шкегыч возаш туныкташ. Но тидлан вес е%ын чо%ымо материаллан э%ертен веле ыштен кертме нерген мондыман огыл. Тидланже тўрл^о газет да журналласе материал, савыкталт лекше сылымутан произведений-влак кугу польшым ыштат. Адакше эн кугу э%ертыш семын З. Учаев ден Г. Сидорован «Йылме лывыртыме паша» (Йошкар-Ола, 1995) книгаштым шотлыман. Тыште автор-влак текст дене кылдалтше чыла йодышымат радам дене ончыктеныт, пример дене пе%огыдемденыт, икманаш, посна предмет семын туныкташ й^орыш^о книгаг чумыреныт.

Йолташ-влак ончылно ойлымаш

Йылме лывыртыме пашан поснак ойыртемалт шогышо вес могыржо – йолташ-влак ончылно ойлен моштымаш. Кызыт школ ончылно шындыме Шинчымаш стандарт туныктышын тиде могыр пашажым ончыл верыш луктеш. Тидын нерген «Йылме лывыртыме паша» (В. Кузнецов, Н. Кузнецова. Йошкар-Ола, 2002) книгаште тыге каласыме:

«Кажне айдемылан вес е%ын умылымашыже шерге. Тыглай мут-влакак шонымашым радамлен каласыме годым кугу вийым на-
лыт. Мутат уке, ойын пайдале улмыжо йылме поянлык, тудын за-
конлажым чын кучылтмо дене кылдалтеш. Тыгодым ойлышо е%
тидымат палышаш:

1) Колышташ кузе тараташ?

2) Икгай шонымашан але ўчашаш шонен толшым кузе ўшандараш?

3) Ик-кок е% дене але тўшка калык ончылно кузе ойлаш?

Кеч-могай е% нерген тўрыс шонымаш тудын мутланымашы-
жым колышт налмеке гына шочеш. Эше Сократ каласен: «Заговори,
чтоб я тебя увидел».

Аристотелят шке «Риторикыштыже» кажне е%ын риторике де-
не кылдалтмыш нерген палемден. Чынжымак, чылалан илышыште
мом-гынат ўшандарен ойлаш, кеч-мо нерген ўчашаш, е%ым ко-
лыштын умылен мошташ логалеш. Мер пашае%, вуйлатыше, ту-
ныктышо, искусство да сылнымут пашае%-влакын ойлен мошты-
мышт поснак аклалтеш. Палемдыман, нунын ончылно чўчкыдынак
тыгай йодыш-влак лектыт:

1) К°лан ойлем?

2) Мом нунылан ойлынем?

3) Молан тидым нунылан ойлынем?

Нине йодыш-влаклан вашештымек, вес тўшка тургыжландараш
тў%алеш:

1) Кузе чын каласаш?

2) Кузе умылаш лийшын каласаш?

3) Кузе сылнын каласаш?

4) Кузе ўшандарен каласаш?»

Палемдыме пашам изирак классла гычак тў%алман.
Тў%алтышлан утларак келшен толшо й°н семын тўрл° йодышлан
кумда вашмутым пуымашым шотлыман. Ойлышаш теме йочалан
чот лишыл, палыме лийшаш: еш, класс, школышто але м°%гышт°
ыштыме паша, кызит гына лудмо произведений, колыштмо але он-
чимо передаче, эскерыме сўрет. Умбагыже шонкалымашым, ик-
тешлымашым йодшо теме-влакым тарватыван: мутлан, ончыкылык
паша, йырысе илыш.

Ойлымо йылмым вия%даш полшышо й°н семын сочинений але
изложенийын устный лийын кертмышт полшышаш улыт. Тунемме
книгаште устный сочинений вашлиялтеш гынат (6-шо класс – 29
стр.), тыгай пашан чотшым палынак ешарыман. М°%гыс° пашалан
текстым чо%аш темлыше упражненийым устно шукташ лиймым
пален налмек, йоча утларак кокымшо пашам шукташ тў%алеш (ти-
де утларак 6-шо класслан келшен толеш). Лач устный текстлан во-

зен шуктымо план нерген веле мондыман огыл. Шке ыштыме план почеш ойлымашым кажне урок гаяк эртараш йӱнан. Тыгеже йоча класс ончылно шкем кучашат, кӱлеш шомак-влакым чын кучылташат, ӱшандарен ойлашат тунемеш. Адакше ойлышо е% вараже шке пашаж нерген иктешлымашым ышташ тунемеш: йолташ-влак кузе мутшым колыштыныт, чын ойлен моштен мо, могай йо%ылымашым ыштен колтен, кузе чын каласаш кӱлеш ыле. Шке ойлан тыге акым пуымаш умбакыже йо%ылыш деч кора%аш полша, вес е%ын ойлымыжым эскерашат туныкта.

ШЫМЛЫМАШ ПАША ДЕКЕ ШӰМАНДЫМАШ

Лончылышаш йодыш-влак:

1. 5-ше класс учебникыште шымлымаш пашан верже.

2. 6-шо класс тунемшылан келыштарыме книгаште шымлымаш паша.

Шымлымаш, шкегыч кычалмаш, тӱрлӱ йылме материалым та%астарымаш, иктешлымаш туныктымо пашаште чылт у паша огыл. Ондакат уроклаште ойлымаш ужашлам та%астарен ончымаш лийын, мутлан, причастийым тунемме годым пале мут ден глаголын палыштым кычалман, але лӱм мут семын кучылталше пале мутым лончыленна. Но кызьтсе илыш утларак йодеш: йоча пример-влакым иктешлен, та%астарен моштышаш, правилым шке келыштарышаш, ончыкылык лектышым ужын моштышаш.

5-ше класс тунемме книгаште шымлымаш паша

5-ше класслан чумырымо учебникыште тыгай пашам лийме семын пурташ тыршыме, мутат уке, утларак куштылгын шукташ лийме сомыл гыч тӱ%алме.

23-шо упражнении тыгай пашам темла: *Марий орфографий мутер почеш шымлымашым эртарыза да тыгай йодыш-влаклан вайештыза:*

1. *Марий йылмыште могай буква дене тӱ%алше мут-влак уке улыт?*

2. *Могай буква дене тӱ%алше мут эн шуко?*

3. *Могай буква дене тӱ%алше шомак эн шагал?*

4. *Руш йылме гыч пуршышо мут могай буквалан шуке?*

34-ше пашаште темлыме: *Калыкмутышто лӱм мут-влакым муза да нунын чотыштым падеж радам дене шотлыза.* (18 стр.)

85-ше паша – *«Икгай членан предложений» теме почеш ушештарыше правил-влакым кычал муза. Илышыште кычан рольжо*

чынак иземын мо, шоналтыза. (45 стр.)

226-шо паша – *Ойырымо мут-влак ономим лийыт мо, каласыза.* (111 стр.)

248-ше паша – *Порткайык нерген шинчымашдам ешарыза. Тиде кайыкым тендан дене кузе лўмдат? Тудым лўмдыш^о эше могай диалект мутым паледа?* (120 стр.)

255-ше паша – *Шанчые%-влакын йылме нерген возымо шоны-машыштым лудын лекса. Теат неологизм ден архаизмлан примерым шоналтен возыза.* (123 стр.)

262-шо паша – *Текстыште руш йылме гыч пурышо мыняр шомак уло? Могай неологизмым кучылтмо? Кунскамер нерген эше мом паледа?* (127 стр.)

310-шо паша – *Шоналтыза: молан текстыште мут-влакым палемдыме. Мо дене нуно ойыртегалтыт?* (150 стр.)

341-ше паша – *Марий йылмыште к^о? йодыш айдемылан гына шыналтеш. Теве тиде йомакыште чонан тўрл^о предмет мутлана гынат, садак мо? йодышым шындыман. Молан?* (166 стр.)

390-ше паша – *Шоналтыза: шолагай ден пурлагай мут-влак могай ойлымыш ужаш улыт. Кузе нуно текстыште кучылталтыт? Пурлагайын шомакым лўм мут семын лончылыза.* (191 стр.)

6-шо класс тунемме книгаште шымлымыш паша

6-шо класслан чумырымо книгаште шымлымыш, кычалмыш пашам шуйымо да тудым келгемдаш тыршыме.

7-ше паша, мутлан, тыгай сомылым темла: *Шымлымыш пашаике теат ушыза. Палемдыме муткылдыш-влак мом ончыктат?* (25 стр.)

6-шо паша – *Текст-влакын стильыштым рашемдыза. Молан руш йылме гыч пурышо южо мут вашталтдеак кучылталтеш? Та%астарымыш степеня пале мут-влакым возен лукса.* (29 стр.)

6-шо паша – *-алге* суффикс могай тўсым ончыкташ полиша, умылтарыза. (43 – 44 стр.)

6-шо паша – *Текстыште мыняр чот мут уло? Ышталтме шот дене нуно могай улыт? Икымше предложенийым член да ойлымыш ужаш шот дене лончылыза.* (60 – 61 стр.)

7-ше паша – *Сылнымутан литературышто чот мут-влак кузрак кучылталтыт? Диалектнй шомак-влак нерген те мом паледа?* (71 стр.)

3-шо паша – *Тўрл^о й^н дене вес мут гыч лийше наречий-влакым ойырен каласыза. Могай правилан келишен толиш примерым муаш ок лий?* (130 стр.)

5-ше паша – *тмбалнышт* наречий нерген мом каласаш лиеш?

Тыгай о%ай сүрет-влак нерген луднеда гын, А. Федоровын «О%айже воктенак» (Йошкар-Ола, 2007) книгаштыже ончыза. (135 стр.)

6-шо паша – Наречий-влакым возен лукса. Шоналтыза: молан автор р йўкым поснак шуко кучылтын. (146 – 147 стр.)

5-ше паша – Шоналтыза, могай шомак-влак контекстыште пале мутат, наречият лийын кертат. (149 стр.)

Кўшн° палемдыме паша-влак йочам вес источникла дене пашам ышташ, кычалаш, та%аастараш, улшо правилыш ешартышым ышташ таратышаш улыт. Тыгай сомыл шке шонен шумо лектышлан куаным луктеш, кугурак кўкшытыш шуаш тыршымашым вия%ода.

УСТА ЙОЧА ДЕНЕ ПАША

Лончылышаш йодыш-влак:

1. Уста (талантливый, одаренный) йочан ойыртемже-влак.
2. Уста йоча да туныктышо.
3. Урок деч °рдыжыс° пашаште уста йочан рольжо.
4. Уроkyшто ойыртемалтше йоча дене паша:
 - а) ончыч тунеммым ушештарыме годым эртарыме паша;
 - б) м°%гыс° пашам тергыме ойыртем;
 - в) у темым шымлымаш;
 - г) урокым иктешлымаш;
 - д) вес уроклан м°%гыс° пашам пуымаш.
5. Литератур урокышто эртарыме паша.

Уста йочан ойыртемже-влак

Уста йоча дене пашан кўлешлыкше кызйтсе илышлан моткоч кўлешан. Ойыртемалтше шонымашан пашае% чыла вереат ончыл верыште шога. Тыгай айдеме шкаланжат, ешыжланат, тўшка калыкланат илаш да вия%аш й°ным кычал муын ыштен кертеш. Но тыгай айдемыжым школ парт коклаштак кычал муман да тудлан кўлеш семын вия%ашыже й°ным ыштыман, илышыште шке вержым муаш полшен шогыман.

Тыршыше, уста да шочмо йылме деке шўман йоча дене сомылын ойыртемалтше сынжым поснак палемден кодыман. Туныктышын пашажым, шонымашыжым умбакыже шуен кертше айдемым лач тыгай-влак коклаште кычалман.

Мо дене ойыртемалтыт тыгай йоча-влак?

Психолог-влакын ойлымышт почеш уста йочан шке сынжешамыч улыт:

- чыла палаш тыршымаш;
- йылме лывыргылык;
- тўткын колышт моштымаш;
- пўс° шарнымаш;
- ончылно шогышо йодышым шке семын рашемдаш тыршы-
маш;
- шинчалан раш улшо корно гыч кора%оын, вес й°ным кычалын,
ончылно шогышо чаракым кора%одаш тыршымаш;
- моло деч ойыртемалтше паша кумылжо, шўм шупшмашыже,
колышт моштымашыже;
- тўрл° умылымаш, предмет-влакым куштылгын та%аастарен
ушен моштымаш (ассоциаций);
- лийын кертше лектышым ужын моштымаш;
- шонымашын моло деч ойыртемалтше улмыжо, писылыкше да
чолгалыкше;
- шкалан, шке пашалан акым пуэн моштымаш.

Мутат уке, тыгай ойыртемалтше сынан йочам мыланна пўртўс
п°лекла. Тиде шотышто немыч шанчые%о Э. Ландау еше шукертак
тыге каласен: «Одаренность определяется врожденными задатками,
но сможет ли она развиваться – зависит от окружения».

Тыгеже, н°рг° айдемын могай могырыш вия%о кертмыже йыр
илышын могай улмыжо, воктенысе е%о-влакын кумылышт дене
моткоч пе%огыдын кылдалт шога. Й°ндым°, келшыдыме верыш, ра-
дамыш логалше моло деч ойыртемалтше шонымашан йочан тыр-
шымашыже сай огыл могырыш вия%о се%оа, туштат тудо ончыл ве-
рыш лектын кертеш.

Палемдыман: уста йоча, шукыж годым, шке койышыжо денат
ойыртемалтше лиеш. Тудлан «тыге ыштыман», «тыгай закон», «ку-
зе каласенам, туге ыштыман» ой-влак огыт келше. Ваштареш ул-
мым ончыктымаш классысе пашам лугымаш, пырля тунемше-
влакым паша деч кора%одаш тыршымаш семын тўжваке лектеш. А
туныктышын виешак шке шонымашкыже шуаш тыршымашыже
йочам чылт кўлешан паша деч йўкшыктарен кертеш. Уста йочан
чыла шижмашыжат пеш пўс°: неле, важмалдык ончалтыш, пўс° кере
шомак туныктышо ден тунемше коклаште ужаш лийдыме пе%огыде
пырдыжым ыштат. Шомак дене каласыдыме, но шонымаш дене
ваштареш улмо кумылым тыгай тунемше вашке шижеш. Умбакыже
е%о-влак кокласе тыгай чарак ўмыр мучкылан кодын кертеш.

Уста йоча да туныктышо

Ойыртемалтше йоча шочмо йылме деке шўма%оеш але уке –
туныктышо деч лектын шога. Мо тидлан й°ным ышта?

1. Туныктышын айдеме семын йочалан келшен толмыжо:

тўжвал тўш°, шкем кучымыжо, чиёмже.

2. Туныктышо сёмын чытышым ончыктымыжо, пўс°, й°ндым° йодышдан вашмутым пуэн моштымыжо.

3. Йоча шомакыш пурен моштымыжо, но тыгодымак кўлеш пашаш виктарен кертмыже.

4. Тунемшын пашажлан чын акым пуымыжо.

5. Туныктышын шкенжын шинчымаш, моштымаш кўкшытш°.

6. Кугые°оын шке пашажлан, ойжылан акым пуэн кертмыже.

7. Туныктышын шке йылме лывыргылыкше, шочмо калыкым, йылмым й°ратымыже.

Палемдыман: ончыктымо ойыртемаш-влакым йоча шкежак шижаж тырша, °рдыж гычат шымлен онча. Тыгай тергымаж гоч эртыше туныктышын ойжым тунемше й°ратен колыштеш, кўлеш корно дене пашам ыштаж тў°алеш. Икманаж, шочмо йылме да литератур предметлам йоча кумылын тунемаш тў°алеш.

Школлаште уста йоча дене уло школ коллектив тўрл° пашам ышта:

- чыла предмет денат шинчымашыжым н°лтаж тырша;
- моло йоча деч кўкшырак шинчымашым налашыже й°ным ыштен шога;
- профильный класс-влакым почеш;
- шке ойырен налаж лийме да шинчымашым келгемден пуышо курслам да кружоклам чумыра;
- уста йочан вия°о шогымо корныжым эскера.

Урок деч °рдыжыс° паша да уста йоча

Марий йылме да литературым туныктышо-влак урок деч °рдыжыс° пашамат шочмо йылмым й°ратыше йоча дене ыштыме годым моштен кучылтыт. Тыгай пашан формулаже тўрл°:

- йылме да литератур дене кружок;
- лингвистический але литературный газет але журнал, бюллетень;
- лудмо произведенийым ка°ашыме погынымаш, конференций;
- шанчые°о але тўрл° возышо-влак дене вашлиймаш;
- лўмл° е°о-влакын илышышт дене палыме лиймаш, нунын шочмо верлашкышт миен толмаш, нуным палыше-влак дене мутланымаш;
- литературный кас, утренник;
- тўрл° выставкылаж, спектакльлаж, концерт ден кинош миен коштмаш; радиопередаче ден телепередачым шкегыч ямдылымаш але ямдым колыштмаш да ончымаш, нуным тўшкан ка°ашымаш;
- школлаште тўрл° сынан тоштерлам чумырымаш;

- шочмо кундемыш экскурсий дене коштмаш да вершор лўм-влакым, нунын историйыштым, калык коклаште коштшо легендылам чумырымаш;

- олимпиадылаште шке вийым тергымаш.

Мутат уке, палемдыме сомыл чыла йочам авалташ келыштаралтын, но шочмо йылме ден литературым йоратыше йочан ўмбакеже кугурак нелыт логалме нерген палемдыде ок лий. Нуно, вуйым шупше, чыла пашаш кумылын ушнат, туныктышын эн кугу полшыкалышыже улыт. Но тыгай паша йочалан кушкашыже, вия%ашыже полшышо йон лийын кертше манын, туныктышо шкежат кычалше, умылаш тыршыше, лектышлан куанен але ойгырен моштышо ик шонымашан коллективын ужашыже лийын моштышаш. Тунемше олмеш ыштыме паша але кўшыч вуйлатен гына шогымаш сай шонымаш-влакым чылт пытарен кертгит.

Кўшн ончыктымо паша-влакын кўлешлыкыштым нимынярат ўлык шындыде, урокышто ыштыме сомылым ончыл верыш лукман. Тидланже тыршен тунемме шўлыш, класс обстановко, йылме материал дене ыштымаш полшат. Урокын структуржым шотыш налын, уста йоча дене ыштышаш паша радамым ончал лектына.

Ончыч тунеммым ушештарынам

Ушештараш ойырымо жапыште туныктышо икмыняр пашам шукта:

- ондак тунемме, пален налме йылме закон-влакым пе%огыдемда;

- пытартыш урокышто налме шинчымаш кўкшытым акла;

- м%огышт шуктымо пашам терга.

Тиде жапыште туныктышо, тў% шотышто, йочан шинчымашыштыже чыр кодшо верлам пытараш тырша. Садлан шуко жап начаррак шинчымашан йочалан ойыралтеш, а палыше йоча ордыжеш кодын кертеш, икманаш, тудлан – нимом ышташ. Тыге ынже лий манын, посна картычке-влакым ямдылыман. Тусо заданий-влак ешартыш пашам йодшаш улыт. Мутлан: моло-влаклан ойлончым лончылаш пуымо гын, писе йоча ты жапыштак пуртымо сылнештарыме йон-влакым ончыктышаш. Мутым состав дене лончылымо годым кучылтмо морфемылан вес пример-влакым ешарен возышаш, лиеш гын, мутлан, тыгаяк суффиксым вес ойлымаш ужашысе мутлаштат ончыктышаш але, та%астарен, примерым возышаш.

Мутлан: икмыняр йочалан тыгай ойлончым лончылаш пуымо: *Пуше%ге укышты чинче лум шўдырла йылгыжеш.* Моло йочалан ойлончын могай улмыжо, ойлончо член-влакын могай лиймышт да

могай ойлымаш ужаш дене каласалтмыштым ончыктымаш сита гын, писе йочалан эше икмыняр пашам темлыман:

- ойлончышто кучылтмо сылнештарыме й^оным ончыктыман (*чинче лум* – эпитет, *шўдырла йылгыжеш* – та%аастарымаш);

- «чинче» шوماкым вес ойлончышто подлежащийым ыштыман (*тмдырамашын тувырыштыжо чинче кечыла йылгыжеш*);

- «шўдырла» шوماкысе **-ла** суффиксын значенийжым ончык-тыман (чинчим кече дене та%аастара);

- **-ла** суффиксын эше вес значенийжым ончыктыман (лўм мутын множественный числajым ышта – *ялла*).

Палемдыме паша-влак ешартыш шинчымашым, йылме мате-риалым иктешлен та%аастарен ончымашым йодыт.

Писе йочалан темлыме ешартыш паша семын тўрл^о мутер дене ыштыме сомылым шотлыман: орфографий, синоним, фразеологий, этимологий. Мутлан: орфографий мутер почеш тыгай пашам тем-лаш лиеш:

- тўрл^о ойлымаш ужаан сложный мут-влакым возен лукташ;

- икгай орфограмман тўрл^о ойлымаш ужашысе мут-влакым во-зен лукташ;

- руш йылме гыч пурышо тўрл^о ойлымаш ужашысе мут-влакым кычалмаш;

- тўрл^о семын возалтше сложный лўм мут-влакым возен лукташ (мутлан: 1. *важыкнер, йолмўшыкыс^о, икте-весе, ...* 2. *м^оω^о, кече, ...* 3. *теме, стройко, ...* 4. *вўдшор, ача-ава, ...*).

Синоним мутер дене ыштымашынат моткоч келшыше улмы-жым ончыктыман. Мутер почеш кўлеш синоним радамым кычал мумо да мутын значенийжым рашемдыме дене пырля уста тунемше диалект мутым ешарен кертеш. Мутлан, тунемшылан тыгай пашам пуаш лиеш: мутерысе *л* буква дене тў%алше мут-влак радамым он-чал лектын, тендан кундемшыште кучылталтше, литературный йылме деч ойыртемалтше мут-влак радамым ышташ. Тыгай паша йочан йылме шижмашыжым вия%одаш полша, шке лексикыжымат палы-нак пойдара. Марий литератур йылмым диалект шомак дене пойда-рымым И.Г. Ивановат кўлеш пашалан шотлен.

Фразеологий мутер дене пайдаланен моштымаш, пален налме ойым кучылтмаш йоча йылмым палынак вия%одаш полшат. Ешар-тыш паша семын кўэмалтше ойсавыртыш дене ойлончым чо%ааш темлыман. Мутлан: *пылышым шогалтен колышташ* – тўткын ко-лышташ; *Урокишто туныктышыш мутшыш пылышым шогалтен колышман*. Ойсавыртыш-влакым синоним семын кучылт-машат пеш пайдале. Мутлан: *артана дене* – *кеч пўям пўяле* – *тесте дене*. Кўэмалтше ойсавыртыш-влак антоним семынат кучылталтыт: *вўдым подылаш* – *йылме яклака*. Мутерыш пурталтде кодшо ойс-

выртыш-влакым ешарашат йӧн уло, мутлан, *чоным кочкаш, ушеш возаш*.

Мутын лексический значенийжым тӱрлӧ мутер почеш рашемдаш лиеш («Марла-рушла мутер», «Словарь марийского языка» але шуко томан Ф.И. Гордеевын «Этимологический словарь марийского языка» книгада почеш). Тыгай пашаште рушла лекше мутер ден энциклопедий-влакымат кумдан кучылтман. Тӱрлӧ книгадаште кӱлеш информацийым муын кертме моштымашым изинек вияж ден шогыман.

Ончылно палемдыме ешартыш паша-влак чытамсыр, ум кычаш йӧратыше тунемше-влаклан поснак келшат, предмет декат палынак лишемдат. Адакше вес источникла дене изинек пайдаланаш тунемше йоча умбакыже кызытсе тӱрлӧ увер йогынеш огеш йом, шкаланже кӱлеш шинчымашым йӧсылык деч посна муаш тӱжӧалеш.

Пытартыш урокышто налме шинчымашым тергыме годымат уста йоча дене паша ышташ йӧн лектеш. Мутлан: доска воктене ыштыше тунемшын вашмутшым черет дене аклымыш вес ежым пашажым тӱткын эскераш, кӱлеш ешартышым ыштен мошташ туныкта. Але теве тунемме книгадаште ешартыш семын темлыме паша-влакым шуктымашым налаш. 7-ше класс гыч тӱжӧалын, южо тыгай упражнений-влак правилыш ешартышым ышташ темлат. Мутлан: 7-ше класс книгада 114-ше страницесе 7-ше паша. Тыште *-мыла* суффиксан деепричастийлан пример-влак пуалтыныт (*Меражым поктыммыла покташ*). Правилыште тыгай суффиксан деепричастий нерген ойлалтын огыл. Йоча, деепричастийын значенийжым шотыш налын, правилышке шке ешартышым пуртышаш. Тыгодым тудо шонымашыжым (южгунам йӧжылыш лиеш гынат) негызлаш тунемеш, вес пример дене пегыдемдаш тырша.

Палемдыме эскерымашан пример-влакым 7-ше классыште эше 118, 159, 164, 169, 173, 178, 183-шо страницылаште муаш лиеш, 8-ше ден 9-ше класс-влаклан чумырымо учебниклаштат шагал огыл тыгай пример вашлиялтеш.

Урокын ушештарымашлан ойырымо этапыштыже посна йочан шинчымашыжым тергыме деч посна группылаште, тӱшкалаште, ыштыме пашалан ситышынак жапым ойырыман. Посна тӱшкалан шеледыме классыште шуко сай пашалан йӧн лектеш: лидер семын шукорак йочам ойыраш лиеш (группысо командир – ойыртемагыш йоча тиде пашам поснак йӧрата), ваш пашам тергашат, шонымашым ешарашат, нелынак шарныше йочам пашаш шупшашат куштылго. Тыгай группыштак мӧжыгес пашам шуктымаш тергымашат сай лектышым пуа: пырля тунемше пашатым терга гын, мӧжыгыш кӱлынак ямдылалтман. Йолташын пашажым тергыме годым, мутлан, ужар пастан ручка дене пайдаланаш лиеш.

М°огыс° пашам тергыме годым теве мом шарныман: тунем-шым паша лектышыже огеш куандаре гын, тудлан вес уроклан т°рлаш, ешараш, сай отметке марте шукташ й°ным пуыман. Тыгодым туныктышо йо°ылышым огыл, а йо°ылышан верым гына палемдышаш. Йоча, шке семынже кычалын, пашам т°рлатен кертеш гын, умбакыже тыгай правиллан экшыкым шагал ышташ тў°алеш. Уэш т°рлатен шуктымo пашам йылме лывыртыме уроклаште да посна творческий пашам шуктымаште кучылташ поснак келша. Палемдыман: творческий паша-влакым (чо°ымо текст-влак), произведений-влак почеш ыштыме кроссворд, схеме, иллюстраций, инсценировка, шымлыме паша-шамычым (литератур произведений-влакым лончылымо годым) компьютер вариантым йодаш тыршыман. Йочан ыштымыжым иктыш чумырымаш тунемме ий мучашысе отметкым шындыме годым кугун полша, адакше йоча шкежат пашажлан акым пуаш тунемеш, лектышыжымат шкежак ужеш.

М°огыс° пашам пуымо шотыштат икмыняр шомакым каласен кодыман. Мутат уке, йылме урокышто пуымо тыглай паша вес урокланак шукталтшаш. Творческий пашам вучалташат лиеш, мутлан, лирический зарисовко, посна чо°ымо текст, литератур дене творческий паша (сўрет, схеме, инсценировка, шымлымаш паша). Но утыждене шуйымат ок аклалт. Тиде й°н дене поснак уста йоча дене ыштыме годым пайдаланаш кўлм° нергенат мондыде ок лий. Тыгай йоча пашам южгунам жап деч ончычат, жап деч варат конден кертеш (адак литератур урок дене кылдалтше паша нерген ойлена). Тыгодым туныктышо тунемме произведений почеш могай м°огыс° паша лийын кертме шотышто посна темым тў°алме годым икымше урокыштыжак каласышаш. Тидыже ончычак паша нерген шонкалаш туныкта: шиждымын, тунемше семынже планым ышта, вий шутымыжым аклаш тырша, кушеч ешартыш материалым налын кертме нерген шона.

Иктешлен, тыге каласыман: урокын «Ушештарымаш» ужашыже поснак пайдале лийшаш. Тиде жапыште туныктышо тўшка классын шинчымашыжымат, ойыртемалтше йочан утларак палаш тыршыме кумылжымат ешарен, шукемден, келгемден кертшаш.

У теме дене паша да уста йоча

Урокын вес ужашыже – у теме дене паша.

Мемнан шонымаште, урокын тиде ужашыштыже – поснак у темым умылымаш, налме шинчымашым пе°огыдемдымаш – кажне йоча поснак кўлын пашам ыштышаш. Правилым умылымаш при-

мер-влакым лончылымаш гыч тў%алшаш. Но туныктышо шарнышаш: икте правиллан келшыше икмыняр примерым уэш-пачаш ончалшаш гын, весылан ик-кок примерак ушеш вашке кодаш. Писын шарныше, умылышо йочалан ончыко каяшыже й°ным пуыман. Тудо умбакыже учебникысе ешартыш упражнений семын темлыме ужашышке вончышаш. Тыште текст дене пашат, йылме лывыртыме моло пашат темлалтыт, но тунемме темат °рдыжеш огеш код. Мутлан: 7-ше классыште «Глаголын повелительный наклоненийже» (48 – 53-шо стр.) темым ончалына. Тў%алтыш 1 – 6-шо паша-влак темым пален налаш, пе%огыдемдаш, ончыч тунеммым ушештараш пуалтыныт гын, 7-ше пашаште ушым вия%ден колташ полшышо й°н-влакым шергал лекме: кўштымō тайык (повелительный наклонений) форман глагол-влак полшымо дене ыштышаш паша радамалтеш. Текст ыштышаш пашам кузе радамлаш туныкта, шинчымашым ешара. А 8-ше пашаште руш йылме дене возымо текст почеш тыгай паша темлалтеш: кўштымō тайык форман глагол-влакым пуртыман ойлончо-влакым кусарыман да авторын темлымашыже-влакым илышыште кучылтман. Тыгеже, нине пашалаште тунемме темым илышыште кузе чын кучылташ кўлм° нерген ешартыш шинчымаш пуалтеш.

Урокысо пашам иктешлымаш

Урокын пытартыш ужашыже – ыштыме пашам иктешлымаш. Тыгодым туныктышо ик йочамат °рдыжеш кодышаш огыл, кажнылан поро шомакым муын моштышаш. Тунемше йо%ылышым ыштен гынат, тиде татым пўсемдыман, лодыман огыл, а кеч изирак се%ымашке шуын гынат, сай могырым палемдыман, мокталтыман. Йочан илышыштыжат тўрл° лийын се%а: илыш тыгай. Ала южо йочан шагал поро мутым колмыжак начар тунеммашке конда – туныктышо тидым эреак шарнышаш. Уста йочан ыштыме пашажымат палемден кодыман да ешартыш упражненийыште мом пален налмыж нерген йодман. Тидыже южо эркырак йочамат ыштыдыме пашам ончалаш таратен кертеш, а писе йочалан ойлымо йылмым вия%одашыже ешартыш й°н почылтеш.

Туныктышо чыла тунемшын пашажым иктешла гынат, йоча-влак урокысо ыштымыштым шке аклышаш да отметкыштым умылтарен кертшаш улыт. Тидым йўкын умылтаренат, шыпак ыштенат кертят, лач йоча кушто эше чаракым шижмыжым умылышаш.

Шке пашалан акым чын пуэн кертмаш – мутат уке, неле паша. Южо тунемше пашажым ўлык шынден але, м°огешла, кугемден кертеш. Но тидын деч лўдшаш уке: туныктышо вашке отметке ден шинчымаш келшыдымашым ужын да т°рлен кертеш.

М°огыс° пашам пуымаш

М°огыс° пашам пуымаш – тидат урокын пеш кўлешан ужа-шыже. Тунемме книгалаште м°огылан паша-влакым посна ойыры-мо. Ты ужаш, утларакшым, кок упражнений гыч шога. Классын ку-гурак ужашыже теме дене кылдалтше упражненийым ойырен на-леш гын, писырак йочалан творческий пашам темлыман да молан тудын кўлешлыкшым умылтарыман. Палемдыман: 6 – 9 класслаште кокымшо пашаже эре гаяк творческий шўлышан але ешартыш па-шан темлалтеш. Йоча могай пашам шуктышаш нерген шке шонал-тышаш. Творческий заданийым газетыш серыме заметке семынат кучылташ келша, поэзий йылме дене возаш лийме нергенат эреак ушештарен шогыман. Йочан тыгай шонымашыжым поснак кўлын аклыман, молан тыге ыштымым умылтарыман.

Литератур урокышто пуымо м°огыс° паша шотышто посна ка-ласыман. Шуко ешартыш информацийым куштылго й°н дене налын кертмаш книга деч йочамат палынак кора°оден. Туныктышылан лудаш таратыше й°н-влакым кычалаш перна. Тидланже произведе-нийым лончылымо годым йоча илышлан келшен толшо йодыш-влакым шындымаш полшен кертят. Мутлан: Н. Лекайнын «Ш°ртнь° падыраш» повестьшым ончала. Произведенийыште имне, презе да пий нерген ойлалтме верлам посна ойырен луктын, йоча чоным тарваташ лиеш. Мутлан: имньын патыр капше, ушан улмыжо, яллаште шагалем толмыж нерген шомакым лукман. Але презе дене ятыр ялысе йоча шкежак палыме, тудын о°ай койышы-жо нергенат сайын шинчат, ончашат полшат дыр. А пийым тунык-таш т°чымаш нерген чыланат палат, шкештат тидым ышташ тыр-шат. Тунемше-влаклан произведенийысе герой-влакын палемдыме пашам кузе ыштымышт нерген пален налаш темлыман. М°нгыс° паша семын «Тыгай ужашлам (страницылам) лудын толза» манаш келшен ок тол. Утларак келшыше семын тыгайрак йодыш-влакым темлыман:

1. Микушын йолжо кузе сусырген?
2. Ошеч кузе Микушмыт деке логалын? Умбакеже тудо могай пий лийын?
3. Могай имньым йоча-влак поснак чот й°ратеныт? Тудын ко-лымыжо кузе чонышкышт логалын? А молан тудо колен?
4. Повестьыште могай тушманым ончыктым? Тудо могай осал пашам ыштен шуктен? Кузе йоча-влак тудым кучаш полшат?
5. К° тугай Прокой кугыза? Молан йоча-влак тудым поснак па-галеныт?
6. Хайрулла кугыза мо дене ойыртемалтын? Молан тудымат йоча-влак й°ратеныт?

7. Повестьыште могай калык гыч лекше йоча-влак ончыкталтыныт? Кузе нуно пашам ыштат, келшен илат? Коклаштышт улымыш-дымаш молан к^ора лектын кертын?

8. Молан повесть «Ш^ортнь^о падыраш» маналтеш? Йоча-влак ш^ортнь^о падырашыжым муыныт мо?

Тыгайрак йодыш-влаклан литератур текстым тыглай лудмо дене гына серлагаш огеш лий, нуно шындыме йодышлан вашмутым муаш таратат. Вашмутым кычалмаш текстым т^үрл^о семын лудаш йодеш: к^үлш^о верым шинча дене кычалмаш, ончал лектын лудмаш, т^үткын шымлен лудмаш. А текстым т^үрл^о й^он дене лудын моштымаш илышыште умбакыже пеш к^үлешан лиеш.

Текст дене палыме лиймек, произведенийыште ончыктым жап, авторын шындыме проблемыже, образ-влакым почмыжо, йылме ойыртемыже нерген классыште лончылыман. Утларак палаш тыршыше йочалан повестьыште сар жапысе ял илышым ончыктымашым, авторын п^үрт^үсым с^үретлымыжым, писательын йылме ойыртемыжым шымлен ончал лекташ темлыман. Вашмутым возенат пуаш келша, каласкалашат лиеш. Тидым ышташ тунемше цитатевлакым ямдылышаш, келшыше примерым погышаш. Произведений 6-шо классыште тунемалтеш, садлан тыгай шымлымашынат тунемме сынан лиймыж нерген ушештарен кодыман. Туныктышын полшымыж дене ямдылыме паша радам нергенат мондыман огыл.

Произведений почеш ыштыме иллюстрацийымат, кроссвордымат, содержанияй почеш шке семын темлыме йодыш-влакымат, чонным тарватыше п^үс^о вер почеш возымо почеламут ден шонкалымаш-влакымат м^о%ыс^о паша семынак аклыман, нунын посна ойыртемайтше улмыштым палемдыман. Тыгай пашажым лач уста йоча-влак веле шуктен кертыт.

Ойыртемайтше йоча дене туныктышын ыштышаш пашажым иктешлен, тыге каласыман:

1. туныктышо йоча-влакын палаш тыршымыштым эреак аклышаш, тудым п^үсемдаш тыршышаш;

2. йоча-влакым ваш мутланаш, йодышлан т^үрыс да раш вашмутым пуаш, йолташ ончылно шке шонымашым п^е%гыдемден да ўшандарен ойлен мошташ туныктышаш;

3. ойыртемайтше шонымашан йочам ужшаш да тудын вия%ашыже полшышаш.

Приложений

5-ШЕ КЛАСС

Теме: Ик да шуко значениян мут-влак.

Урокын типше: комбинированный урок.

Палаш тыршымашым вия%дыше (познавательный)

цель:

1. Мут-влакын ик да шуко значениян лийын кертмышт дене палдараш.

2. Кўлеш шинчымашым марла-рушла мутер гоч налаш.

3. Руш йылме гыч да руш йылмышке кусарыме пашам ышташ.

4. Ече нерген ешартыш шинчымашым пуаш.

Е%о кокласе кылым вия%дыше (коммуникативный)

цель:

1. Муткылдыш да ойлончо-влакым чын чо%аш.

2. Шочмо йылмын поянлыкше дене пайдаланаш туныкташ.

3. Йолташ дене ваш мутланен пашам ышташ туныкташ.

4. Шке шонымашым е%олан умылтарен кертмашым вия%одаш.

Ешартыш материал:

1. Ф.И. Гордеевын да З. В. Учаевын «Лексике» теме дене таблицышт-влак. – Йошкар-Ола, 1985, 1989.

2. В. Васильев да молат. Марла-рушла мутер. – Йошкар-Ола, 1991.

Урокын эртымыже

I. Организационный ужаш.

1. Туныктышын саламлалтмыже.

2. Класс п°лемын уроклан ямде улмыжо.

3. Йоча-влакын уроклан кўлеш ўзгарышт улмым тергымаш.

4. Тунемше-влакым пашаш кумыла%одымаш.

II. Ончыч тунеммым ушештарымаш.

1. Йылме поянлык дене паша.

Мутер диктант.

Ончычсо урокышто ик йочалан ешартыш паша пуалтын: орфографий мутерысе *и* буква гыч тў%алше мут-влак радам гыч неле орфограмман лу мутым возен лукташ. Тиде мутер диктантым йоча йолташыже-влаклан диктоватлен возыктышаш. Тергымашым тўшкан лончылымо гоч ышташ келша.

2. М°%гыс° пашам тергымаш.

М°%гылан 206-шо паша пуалтын. Пашам тўрл° семын тергаш

лиеш:

- 1) писын парт радам дене ончал каен тергымаш;
- 2) воктенысе йолташын ончал лекмыже;
- 3) кажне ойлончын негызшым каласымаш;
- 4) кажне ойлончысо определенийым (дополненийым, умланда-рыше членым) ойырен каласымаш.

3. Тунемме темым ушештарымаш:

1) Мутын могай значенийже-влакым шанче наукишто палем-дат?

2) *Шршудо* шомакын лексический значенийжым ончыктыман (тор кушкыл, но кўлешан – шошым салатыш пыштат, южо черым эмла. Пакчазылан уто пашам лукшо шудо. Кушкылым тодылмеке, лекше ош веществалан к°ра лўмым пуэныт).

3) *Шршудым* шомакын грамматический значенийжым ончык-тыман (лўм мут, ед. ч., вин. п.).

4. Мо тугай лексике?

Йылмысе чыла шомак-влакым пырляже *лексике* маныт.

Кызытсе марла-рушла мутерыште 20 000 наре мут пуалтын. Но йылме эре вия% шога, у мут-влак дене пойдаралтеш, интернацио-нальный мут-влак пуренак шогат.

III. Уроклан задачым шындымаш.

1. Шочмо йылме уроклаште ыштыме паша-влакын тў% шоны-машышт:

- а) чын ойлаш тунеммаш;
- б) чын возаш тунеммаш.

2. *Пидаш* – доскаш возымо мут дене муткылдыш-влакым ыш-тымаш.

Вашмут тўрл° лийын кертеш: тушманым пидаш, шовычым пи-даш, сусырым пидаш, шарфым пидаш, йолым пидаш. Кажне мут-кылдышым синонимышт дене вашталташ лиеш: тушманым кучаш, шовычым кылдаш, сусырым пўтыраш, шарфым кереш (шўртом кереш), йыдалым чияш.

Тыгезе, *пидаш* шомакын значенийже мыняр?

Тунемше шижшаш: урокышто ик да шуко значениян мут-влак нерген тунемаш тў%алыт.

IV. У темым тунемме корно.

1. Темым рашемдыше пример-влакым шымлымаш.

Темым умылтараш 207-ше пашам кучылтман. Палемдыме мут-

влак кокла гыч *писе, лум, улазе-влак* ик значениян улыт. А теве *мардеж* шомакын кок значенийжым мутерыште палемдыме:

- а) мардеж – лум мут, мардеж тарвата;
- б) мардеж – пале мут, мардеж уш.

Тиде пашаштак *мланде* шомакын значенийже эше шукырак. Мутерыште тудын ныл значенийжым палемдыме:

- а) мланде шар;
- б) колхоз мланде;
- в) мланде йоршан ошма;
- г) шочмо-кушмо мланде.

Мутын шуко значениян улмыжым кушеч пален налаш лиеш?

- Тўрл^о мутер-влакын полшымышт почеш.
- Ача-ава, коча-кова йылмым палыме гоч.

2. Правилым шымлымаш.

1) Кушто тунемме материал нерген рашрак каласыме?
2) Учебникын могай верыштыже правилыш ешартышым пур-
тымо?

3) Правилым эше могай книгаште муаш лиеш? (З.В. Учаев. Марий йылме: Теорий. – Йошкар-Ола, 1993).

4) Тунемме темылан правилым иктешлен каласыза. (Мутын лексический да грамматический значенийже нергенат ушештарыман. Тыгезе ончычсо урокысо материал дене кыл лиеш.)

3. Правилым паша дене пегыдемдымаш.

Тунемме книгаге 208-ше паша – палемдыме глагол-влакын значенийыштым палыман, шонымашым марла-рушла мутер почеш тергыман. Тыште глаголын поснак шуко значениян лийын кертмыж нерген ойлыман. *Шарныза*: ойырен возымымат ончал лекман.

Пашам воктенысе йолташ дене ышташ темлалтеш. Упражнениыште 8 мутым мутер почеш кычал муман. Коктын але нылытын мутер почеш кычалмаш жапым аныклаш полша, утларак шомакым кычал муаш йон лектеш.

4. Умылымашым паша дене тергымаш.

Тунемме книгаге 209-ше ден 210-шо паша-влак лончылалтыт.

Паша-влак мутер деч посна ышталтмаш улыт. Тўшка паша утларак муткылдышым кусараш йонным ышта. Ик йоча 209-ше пашам ышта гын, весе – 210-шым. Ыштыме пашам але паша ужашым ваш тергыктыман. Тыгодым йоча-влак ваш полшен кертят, кўлеш готым ваш тўрлатат.

209-ше пашаште темлыме мут ден муткылдыш-влакым тыге ку-

сараш келша: вуйым сакаш, вуйышто кучаш, пуше%оге вуй, парня-вуй, ял вуй, ковыштавуй, шоган вуй, пўкен вуй, черкывуй, шы-да%овуй, озанлык вуй (ешвуй).

210-шо пашаште тыге кусарыман: дорожка, путь возвращения, воздушная дорога, светлый путь, проселочная дорога, строка, дороги побед, след пыли.

5. Шинчымашым пе%огыдемдымаш.

Тунемме книга гыч 211-ше паша шукталтшаш.

Кажне йоча шке семынже ойлончым чо%оа, но йолташын возы-мо ойлончыжмат ончалман. Нелырак сочетаний годым туныкты-шо полшышаш.

1. Кас кава ал тўсым нале. 2. Пырдыжысе волгыдо тўс шинчам куандара. 3. Чурий тўс айдемын тазалыкше нерген ойла. 4. Черлын чурий тўсшат йомын. 5. Пайрем вашеш авам куаныше тўсан кош-теш. 6. Кеч-могай нелыштат, туткарыштат айдеме тўсым йомдары-ман огыл. 7. Тора корнылаште авамын тўсшым шарнем. 8. Произве-денийыште геройын тўсш° раш палдырна. 9. Шучко уверым колын, ковам тўс гыч возо. 10. Пошкудем шукертсек тўсшыжат ок ончык-то. 11. Черле е%оын чурийышкыже тўс пурыш.

V. Тунемшын шке ыштыме пашажым, умылымашыжым тергы-мыже.

Тунемме книга гыч 212-шо паша пуалтеш – ик лексический значений дене гына кучылталтше лўм мут-влакым возен лукман. Текст ешартыш шинчымашым пуа. Ик лексический значения мут семын, эн ончычак, собственный лўм мут-влакым ончыктыман. Ти-дын деч посна *ече, курым, ўзгар...* мут-влак ик значениян улыт.

Кажне йоча чылт шке семынже пашам ончал лекшаш, ик значе-ния ныл-вич мутым тетрадьыш возышаш. Шке чынлыкшым мар-ла-рушла мутер почеш тергышаш. Пашам ыштен кертын але кертын огыл – урокышто эртыме темым умылымашыжым ончыкта.

VI. Тунемшын шке пашажым аклымыже.

Шке пашажлан акым йоча шке пуышаш. Тыгодым тунемше ты-гай йодыш-влаклан вашештен кертшаш:

1. Мутын ик да шуко значениян лийын кертмыж нерген умылен мо?

2. Кўлш° пример-влакым писын муын моштен мо?

3. Мутер дене пайдаланен мошта мо?

4. Ойлончо-влакым чо%оымаште нелылыкым шижеш мо?

5. Книга, тетрадь дене пайдаланыме годым чылажымат кўлеш семын ышта мо?

Палемдыме йодыш-влаклан вашмутым пуэн, йоча урокысо пашажым аклышаш да тетрадьыш отметкым вес тўсан пасте дене шындышаш. Туныктышо ончал кайышаш да, кўлеш гын, молан тыге аклымым умылышаш.

VII. М^огыс^о пашам умылтарымаш.

М^огылан 213-шо паша темлалтеш – лўм мут-влакым возен лукман, нунын лексический значенийыштым мут сочетаний але кўчык предложений гоч ончыктыман.

Икымше ойлончо гыч *куэр*, *ўдыр-влак* мут-шамычым возен лукман. Мут-влакын лексический значенийыштым муткылдыш але кўчык ойлончо полшымо дене умылтарыман. Тыге: *куэр* – йытыра куэр, куэр волгалтеш. Ялна воктене йытыра куэр кушкеш. *тмдыр-влак* – чевер ўдыр-влак, ўдыр-влак мурат. *тмдыр-влак* чыланат пеледыш гай койыт.

5-ШЕ КЛАСС

Теме: Лўм мут нерген умылымаш.

Урокын типше: у шинчымашым налме урок.

Палаш тыршымашым вия%дыше цель:

1. Лўм мутын ойлымаш ужалш ойыртемжым да синтаксический рольжым рашемдаш.

2. Обращений семын кучылталтше лўм мутын ойыртемжым ончыкташ.

3. Кўлеш грамматический форман лўм мутым кычал мумо навыкым вия%даш.

4. Ойлончо-влакым член шот дене лончылымо пашам шуаш.

Е%-влак кокласе кылым вия%дыше цель:

1. Йоча-влакын мут поянлыкыштым ешараш.

2. Илышлан келшыше пашам ойырен налме нерген мутланаш.

3. Руш да марий йылме кокласе икгайлыкым ончыкташ (индивидуальный пашам ыштышылан).

4. Фантазий сынан сочинений возымо навыкым вия%даш.

Ешартыш материал:

1. В. Васильев да молат. Марийско-русский словарь. – Йошкар-Ола, 1991.

2. Ф.И. Грачева. Марий фразеологий мутер. – Йошкар-Ола, 1989.

3. А. Ермаков. Кушкыл, янлык, кайык... – Йошкар-Ола, 1991.

4. З.В. Учаев, Г.Н. Сидорова. Лўм мут: Опорный сигнал-влак:

5 класс. – Йошкар-Ола, 1989.

5. В.В. Кузнецов, Н.В. Кузнецова. Изложений сборник: 5 – 9 класс. – Йошкар-Ола, 2010.

Урокын эртымыже

I. Организационный ужаш.

1. Туныктышын саламлалтмыже.
2. Класс п°лемын уроклан ямде улмыжо.
3. Йоча-влакын уроклан кўлеш ўзгарышт улмым тергымаш.
4. Тунемше-влакым пашаш кумыла%одымаш.

II. Йылме поянлык дене паша.

Устный изложений.

Изложений текстлан В.В. Кузнецов ден Н.В. Кузнецован «Изложений сборник» книгашт гыч «Шошым» текстым (12 – 13 стр.) темлыман. Текст почеш ыштышаш паша:

1. Йылме могырым лончылымо годым авторын ончыктымшошын ойыртемлашкыже шогалман: *кече кужемеш, ий-влак кержалтыт, лум шемемеш, кайыкат веселанрак муралта, вольык тўжваке лекнеже, кайык-влак толаш тў%алыт.*

2. Мут-влакын лексический значенийыштым рашемдыман: *тўрволак* – оралте леведыш тўрыс° вўд йогаш й°нештарыме волак (ончыч тудым кўрволак маныныт);

шурнывовч – овсянка, эше шўльыгайык маныт (А. Ермаковын мутерыштыже).

3. Мут-влакын возалтме ойыртемыштым лончылыман: *тўрволак, вольык, кыша, шурнывовч, вўташте, кийымыже, кайыше.* Кажне шомакын орфограммыжым ончыктыман.

4. Изложенийым устно эртарыман – ик-кок йоча каласкален лекшаш.

III. Уроклан задачым шындымаш.

1. Йылме урокын тў%о пашаже-влакым йоча рашемдышаш:

- а) чын ойлаш тунеммаш;
- б) чын возаш тунеммаш.

2. Тиде урокышто ыштышаш пашам ончыктымаш:

- а) Изложенийыште мо нерген ойлалте? – *Шошо, нўртўс.*
- б) Текстыште эше мо? йодышлан вашмутым пуышо шомак-влак могай улыт? – *Кече, тўрволак, ий, корно, вольык, вўд, шурны-*

вооч, кайык-влак.

в) Палемдыме шомак-влак могай ойлымаш ужаш улыт? Тидын нерген тў%алтыш класслаште тунемме. Тачысе урок гыч лўм мут нерген тунемаш тў%алына. А кызыт тудын ойлымаш ужаш ойыртемыж да ойлончышто синтаксический рольжым рашемдена.

IV. У темым тунемме корно.

1. Темым рашемдыше пример-влакым шымлымаш. Тидлан 329-ше пашам устно шуктыман. Тудым тыгай радам дене шукташ келша:

- а) текстым ик йоча пўтынек лудеш;
- б) текстын тў%о шонымашыжым рашемдыман: тунемде, сай профессийым налаш ок лий;
- в) йоча-влак радам дене лўм мут-влакым каласен каят. Текстыште лўм мут шуко уло, кеч-могай йочат пример шотеш конден кертшаш, пырляк лўм мутын падежшым, могай лицаште да числаште шогымыжым рашемдыман.

2. Правилым шымлымаш.

- 1) Правилым йоча-влак шке семын лудыт.
- 2) Правилыште кызыт марте урокышто мемнан ойлымо деч посна эше мо нерген ойлалтеш? – Лўм мутын могай ойлончо член лийын кертмыж нерген ойлымо.
- 3) Лўм мут нерген эше могай книгаште пален налаш лиеш? – З.В. Учаевын «Теорий» книгаштыже.
- 4) Тугеже, мо тугай лўм мут? – Правилым йоча-влак уэш каласат.

3. Правилым паша дене пe%гыдемдымаш.

Шуктышаш пашалан 331-ше упражнений келша – тў%алтыш ныл корным возен лукман да ойлончо-влакым член шот дене лончылыман. Паша тыгай радам дене кайышаш:

- 1) Ик йоча почеламутым йўкын лудеш;
- 2) Почеламутын тў%о шонымашыжым рашемдыман – тунемат гын веле илышет сай лиеш.
- 3) Почеламут йылмыж дене ойыртегалтеш. Могай ойлончо-влак шинчаш пернат? – Вияш оян ойлончо-влак.
- 4) Вияш оян ойлончо кузе возалтеш, могай знак-влак шындалтыт?
- 5) Тў%алтыш ныл корнысо ойлончым член шот дене лончылыман. Авторын мутшым посна ойлончо семын лончылымо нерген каласыман.
- 6) Савырныммут (обращений) ойлончо член лиеш мо? – Ончыч

тунемме материалым ушештарыман.

4. Умылымашым паша дене тергымаш.

Учебникысе 332-шо пашам воктенысе йолташ дене пырля шук-тыман. Винительный падежыште шогышо лўм мут-влак тыгай улыт: *педальым, айдемым, е%ым, велосипедым, надырым, орвам, пашажым*.

Туныктышо парт кокласе мужыр-влакын мыняр винительный падежыште шогышо лўм мутым мумыштым vele терга – шым лўм мут лийшаш. Шуко але шагал лийме годым йочан пашажым терген лекман.

«Пашаште умылыдымо мут уло мо?» – туныктышын йодышыжо лийшаш. «Кушто *надыр* шомакын лексический значенийжым муаш лиеш?» – умбакыже умылаш тыршыман – марла-рушла мутерште (201 стр.).

5. Шинчымашым пе%гыдемдымаш.

Учебникысе 332-шо упражнений. Ыштышаш пашам рашемдымек, шке семын йолташ дене пырля ышташ темлатеш. Лица форман лўм мут-влак тыгай улыт: *авам, пеледышыжат, олманужат, пакчасаскажат, пакчаг%гем, икшыветлак, шўм-чонетлан, кумылем*.

Паша радам тыгай лиеш:

1. Йоча-влак шке семын лица форман лўм мут-влакым кычалыт да тетрадьыш возат, могай лица формышто шогымыштым ончыктат;

2. Текстым йўкын луддеак, йоча-влак мумо мут-влакым каласат – ыштышаш паша шотым шотыш налын, текстым йўкын лудмо дец кора%аш лиеш;

3. Паша ыштыме текстын темыжым рашемден, йоча-влак йўкын ойлышаш улыт – ончыкылык пашам ойырен налме нерген шонкалаш таратыше текст.

V. Тунемшын шке ыштыме пашажым, умылымашыжым тергымыже.

Учебникысе 334-ше упражнений. Пашам устарак, писырак йоча-влаклан темлаш келшен толеш. Пашам ыштыше йочалан Ф.И. Грачеван «Марий фразеологий мутер» книгажым темлыман. Тыгай индивидуальный пашам йоча воктеке миен тергыман. Текстын содеранийжым шотыш налын, туныктышо уло класслан м%гышт% лудын лекташ темлышаш. А «Марий фразеологий мутерыште» *кид* шомак дене кылдалтше ойсавыртыш шуко уло: кид гыч велеш – паша ок кай; кидйымалне – воктенак, лишне; кид кўчык – ыштен

керташ ок лий; кид модеш веле – куштылгын, писын ышта; кид ок мий – й^н, жап уке; ... Лудын лекме почеш йоча-влаклан рушла фразеологий-влакым марла каласаш темлаш лиеш.

VI. Тунемшын шке пашажым аклымыже.

Шке пашажлан акым йоча шке пуышаш. Тыгодым тунемше тыгай йодыш-влаклан вашештен кертшаш:

1. Лўм мут нерген ончыч тунеммым шарна мо?
2. Уромышто пример-влакым кычалме годым нелылыкым шижын мо?
3. Мутер дене пайдаланен мошта мо?
4. Падеж форман да лица форман лўм мут-влакым куштылгын муын мо?
5. Вияш оян ойлончо нерген шарна мо?
6. Текстын темыже ден тў% шонымашыжым рашемден кертеш мо?
7. Книга, тетрадь дене пайдаланyme годым чылажымат кўлеш семын ыштен мо?

Палемдыме йодыш-влаклан вашмутым пуэн, йоча урокысо пашажым аклышаш да тетрадьыш отметкым вес тўсан пасте дене шындышаш. Туныктышо ончал кайышаш да, кўлеш гын, молан тыге аклымым умылышаш.

VII. М^огыс^о пашам умылтарымаш.

М^огылан 335-ше ден 336-шо паша-влак темлалтыт. Икымше пашаште текстым возен налман, ойлончо-влакым член шот дене лончылыман. Ешартыш пашам темлыман: лўм мут-влакын грамматический формаштым ончыктыман (падеж, числа ден лица).

Конымшо пашан творческий сынан улмыжым ончыктыман: «Омо дене мўндыр планетыш» сочиненийлан планым чо%ыман. План поро шонымашеш, вес планетысе цивилизаций дене келшен илаш тыршымаш шўлышеш негызлалтшаш. План-тезис тыгайрак сынан лийын кертмым ончыктыман:

1. Ушыштем космонавт лияш шонымаш п^рдеш.
2. Ю. Гагарин нерген книга м й^ратен лудым.
3. Книга ўмбалнак мален колтенам.
4. Омем дене шонымашем шукталтын.
5. Мый вес галактикыш чо%ештем.
6. Вес планетысе илыш мландысе деч чот ойыртемалтеш.
7. Тусо чонан-влак коклаште шкем шекланен кучем.
8. Нунат поро кумылыштым ончыктышт.
9. Помыжалт кайышым.

6-ШО КЛАСС

Теме: Наречийын значений тўшкаже.

Урокын типше: комбинированный урок.

Палаш тыршымашым вия%одыше цель:

1. Наречийын значений тўшкаж дене палдараш.

2. Текстсые геройын кумылжо да кучылтмо лексике кокласе кылым шижааш туныкташ.

3. Синоним наречий-влакым кычалаш туныкташ.

4. Курыкмарла возымо текстым лончылаш.

Е%-влак кокласе кылым вия%одыше цель:

1. Предложений-влакым чын чо%оымо навыкым вия%одаш.

2. Курыкмари текстым умылаш туныкташ.

3. Шке шонымашым весылан чын умылтарен кертме навыкым вия%одаш.

4. Авторын геройын кумылжым почын пуаш йылме ойыртемем кучылтмыжым умылтараш.

Ешартыш материал:

1. И. Иванов, Е. Мустаев. Марий синоним мутер. – Йошкар-Ола, 1975.

2. Марий орфографий мутер. – Йошкар-Ола, 2011.

Урокын эртымыже

I. Организационный ужаш.

1. Туныктышын саламлалтмыже.

2. Класс п°лемын уроклан ямде улмыжо.

3. Йоча-влакын уроклан кўлеш ўзгарышт улмым тергымаш.

4. Тунемше-влакым пашаш кумыла%одымаш.

II. Йылме поянлык дене паша.

1. Мутер диктант.

Ончысо урокышто ик йочалан ешартыш паша пуалтын: орфографий мутерысе *р* буква гыч тў%алше мут-влак радам гыч лу наречийым возен лукташ. Тиде мутер диктантым йоча йолташыже-влаклан диктоватлен возыктышаш. Тергымашым тўшкан лончылымо гоч ышташ келша.

2. М°%гыс° пашам тергымаш.

М°%гылан 1-ше ден 2-шо паша пуалтыныт (119 – 120 стр.). Туныктышо ончыч кудо пашам ойырен налмым рашемдышаш. Ту-

немме теме дене коктынат кылдалтыныт, но 1-ше пашаште ойлончо член да ойлымаш ужалш шот дене лончылыман, а 2-што наречиян сочетаний-влакым гына возен лукман. Пашам тўрл° семын тергаш лиеш:

1) Писын парт радам дене ончал каен тергымаш;

2) Воктенысе йолташын ончал лекмыже;

3) Икымше пашам ыштышылан: текст гыч наречиян сочетаний-влакым лудын ончыкташ – *кўлынак ышта, эн ончычак, эн ончычак чара%ода, вара эрыкта, уже тўрга, коклан гына эртен кудалыт, шлагбаум воктен* (наречий почеш мут семын кучылталтын), *йўдиш°-кечыже дежуритлат*.

4) Кокымшо пашам ыштышылан: *ала-мо гутлаште погыныш, йырваш пычкемышалт кайыш, иканаште пычкемышалт кайыш, тунамак толаш тў%альыч, иктын-коктын толаш тў%альыч, ай-да лишкырак, ындыжым толеш, трук йомыч, тунамак тў%але*.

3. Тунемме темым ушештарымаш:

Тунемме темым ушештарымым м°%гыс° пашам тергыме дене кылдаш лиеш. Утларак йоча 1-ше пашам налын гын, але м°%гешла, ыштыде кодшо пашам лончылен налаш лиеш. Кажне ойлончысо наречийым мумо годым чын улмым кодшо урокысо правиллан э%ертен пе%гыдемдаш туныктыман, правилын шинча ончылнак улмыж нерген умылтарыман.

III. Уроклан задачым шындымаш.

1. Могай ойлымаш ужашысе мут-влакым м°%гыс° паша уп-ражнений-влак гыч лончылен лукна? – Наречий-влакым.

2. Пример-влакым та%аастараш.

Трук йомыч, тунамак тў%але – м°%гыс° пашан пытартыш сочетанийже-влак мо дене ойыртемалтыт? – Йодыш дене. Тыгеже нуно шке значенийышт дене весе улыт. Тугеже мом ме таче тунемаш тў%алына? – Наречийын значений тўшкаже-влакым.

IV. У темым тунемме корно.

1. Правилысе пример-влакым шымлымаш:

Икмыняр мутшо дене (кодшо м°%гыс° паша гыч) сочетанийым ыштен ончыктыман, мутлан: *тораште коеш, торашке каяш; сыл-нын сўретлаш, чулымын куржаш; кызыт лудаш, шукерте возен; кенеташте ваеташаи, яралан кодаш; коктын ышташ, кумытын куржаш; пеш сылне, изиш варашырак*.

Тыгай паша дене йочалан раш лиеш: наречий утларакше глагол

дене муткылдышым ышта, тыгак пале мут да вес наречийымат умылтарен кертеш.

2. Правилым паша дене пе%огыдемдымаш.

Учебникысе 1-ше пашам шуктымаш. Тудо тыгай корно дене ышталт кертеш:

1) Пашан кок ужашыжге йоча йўкын лудшаш.

2) Текст-влак мо дене ойыртемалтыт? – Геройын кумылжо дене.

3) Герой-влакын кумылыштым ончыкташ полшышо мут-влакым палемдыман:

а) икымше текстыште, мутлан, *йўкын кычкыра*ле. Адакше герой чондымо предмет-влак дене кутыра. Тыште риторический обращений нерген ойлаш лиш;

б) кокымшо текстыште, мутлан, *сонтыртата*. Герой ала-могай амаллан к^ора жап деч шуко мален колтен, садлан кумылжо уке.

4) Пашам парт кокласе пошкудо йолташ дене пырля шукташ келша. Возен лукмо сочетаний-влак тыгай лийшаш улыт:

а) *йырым-йыр мура, эшеат сай, кўшк^о н^олтале, йўкын кычкыра*ле, *адак кычкыра*ле, *эше толын*;

б) *эрлашыжым тольо, шкетын тольо, писын кая, пеш вашке, таче уке, эркын сонтыртата, кўш кўзымеш, чулымынрык шогылт*.

3. Шинчымашым паша дене тергымаш.

Умбакыже 2-шо упражненийым шуктыман. Пашам кажне йоча шке шуктышаш, лач условийжым возыктыман: ойлончо-влак гыч наречиян сочетаний-влакым возен лукман. Ыштыме пашам йолташ-влак тетрадьым вашталтен тергышаш улыт. Возен лукшаш сочетаний-влак: *кўшн^о огеиш кой, йыр шарлен, кенета н^олталт кайыш, ончычем н^олталт кайыш, кўшк^о н^олталт кайыш, койын кўза, кўшк^о кўза, вара лие, яндарын йо%ога*.

4. Темым пе%огыдемдымаш.

Урокын тиде ужашыжлан 3-шо паша келша. Тыште «Марий синоним мутер» дене паша темлалтеш. Йолташ дене пырля шуктышаш упражнений. 2-4 йоча пырля ыштыме годым утларак мутым мутерыште кычал муаш й^он уло. Кычал мумо шомак-влак тыгай лийшаш улыт: *чак, тўвыт, рўжге, кўдынь, ры%о, казыр, ариктирик; эксыде, олян-олян, ювыге, яжон, ятырын*.

V. Тунемшын шке ыштыме пашажым, умылымашыжым тергымыже.

1. Тиде ужашыште 5-ше упражненийым шуктыман: темлыме синоним кокла гыч келшышыжым ойырен налын, ойлончо-влакым чо%оен шуктыман.

Тергымашым адак йоча-влак тетрадьым вашталтен, ваш мутланен-лончылен ыштен кертгыт.

2. Утларак писырак кычалаш й°ратыше йочалан 6-шо пашам темлыман. Тыште курыкмари текстым лудын лончылыман да т°рл° ойлымаш ужашлан примерым кондыман. Текст умылаш лийше, садлан йоча л°м мут, пале мут, чот мут, глагол да наречий-влакым муын кертшаш.

VI. Тунемшын шке пашажым аклымыже.

Шке пашажлан акым йоча шке пуышаш. Тыгодым тунемше тыгай йодыш-влаклан вашештен кертшаш:

1. Наречийым, наречиян сочетанийым ойлончышто муын мошта мо?

2. Наречийлан йодышым чын шынден, могай т°шкашке пурымыжым умыла мо?

3. Синоним мутер дене писын пайдаланен мошта мо?

4. Текстысе геройын кумылжым шижеш мо?

5. Ойлончышко ешарашлан мутын могай лийшашыжым умыла мо?

6. Книга, тетрадь дене пайдаланyme годым чылажымат к°леш семын ышта мо?

Палемдыме йодыш-влаклан вашмутым пуэн, йоча урокысо пашажым аклышаш да тетрадьыш отметкым вес т°сан пасте дене шындышаш. Туныктышо ончал кайышаш да, к°леш гын, молан тыге аклымым умылышаш.

VII. М°%гыс° пашам умылтарымаш.

1-ше паша: текст гыч наречиян ойлончо-влакым возен лукман да член шот дене лончылыман. Наречийын могай т°шкашке пурымыжым ончыктыман. Палемдыман: чондымо предмет-влакым собственный л°м мут семын кучылтмаш йомакым чо%ымо годым лийын кертеш. Садланак кем ден *ката* шомак-влакым кугу буква дене возымо.

2-шо паша: текстын т°%алтышыже уло, мучашым ыштыман. Умбакыже мутланымаш кузе каен кертеш ыле? Шке шонымашым ешарен возыман. Палемдыман: учебникыште пуымо ужашым возен налман огыл.

6-ШО КЛАСС

Теме: Текст дене паша.

Урокын типше: практикум урок.

Палаш тыршымашым вия%дыше цель:

1. Текст лончылымо навыкым пе%гыдемдаш.

2. Текстла гыч тўрл° шинчымашым налын керташ лиймым ончыкташ.

3. Текстлан вуймутым пуымо, тў% шонымашым рашемдыме, планым чо%ымо навыкым вия%одаш.

Е%-влак кокласе кылым вия%дыше цель:

1. Ойлымо да возымо йылме лывыргылыкым вия%одаш.

2. Ойлышаш, возышаш текст-влакым чын чо%аш туныкташ.

3. Тўрл° семын лудмо навыкым вия%одаш:

а) шымлен лудмаш;

б) текстын тў% шонымашыжым рашемдаш тыршен лудмаш.

4. Вес е%ын койышыжым, тудын шонымашыжым умылаш туныкташ.

Ешартыш материал:

6-шо класслан туныкташ келыштарыме учебник.

Туныктышылан ка%аш-влак:

1. 6-шо класслан темлыме учебникын 163 – 168-ше страницыла тексты-влакым йоча-шамычлан шеледен пуыман. Тыгодым 2-3 йоча ик текст дене пашам ышта. Нуно, пырля ка%ашен, тўрл° пашам ыштен кертыт:

1) Икымше текст почеш тыгай паша-влакым темлыман:

а) ик йоча текстлан вуймутым пуа, текстын содержанияжым умбакыже шуя;

б) весе текст почеш сўретым ышта.

2) Кокымшо текст почеш тыгай паша-влакым темлаш лиеш:

а) ик тунемше текстым радамла, ужаш-влакын кылдалтме й°ныштым ончыкта;

б) весе ешартыш информацийым пога (мутлан, 2013-шо ийысе комет нерген);

в) кумшо йоча текст почеш сўретым ышта.

3) Кумшо текст почеш темлыман:

а) ик тунемше текстлан планым чо%а, геройын койышыжым аклен воза;

б) весе илышыште лийше тыгайрак сынан сўрет нерген мыскара сынан текстым воза;

в) кумшо тунемше текст почеш сўретым ышта.

- 4) Нылымше текст почеш ыштышаш паша-влак:
 - а) текстлан вуймутым пуыман, планым чо%оыман;
 - б) шке кугезе коча-кован сар жапысе илышышт нерген возыман;
 - в) текст почеш сўретым ыштыман.
- 5) Визымше текст почеш ыштышаш паша радам:
 - а) текстлан вуймутым пуыман, планым чо%оыман, тў%о шоньмашым умылтарыман;
 - б) ача-авалан шке полыш нерген возыман;
 - в) текст почеш келшыше сўретым ыштыман.
- 6) Кудымшо текст почеш тыгай паша-влакым темлаш лиеш:
 - а) ик тунемше текстын чо%оалтмыж нерген умылтара, тў%о шоньмашыжым рашемда, планым чо%оа;
 - б) вес тунемше Федян койышыж нерген возышаш. А тый кузе ыштет ыле? – шоньмашым шке семын рашемден, «Шопо олма» шонкалымашан текстым чо%оа;
 - в) кумшо текст почеш сўретым ышта.
2. Текстла почеш возымаш почеламут сынанат лийын кертеш.
3. Сўретым ыштыше йочат содержанийым сайын палаш тў%оалеш, герой нергенат шонкала.
4. Практикум уроклан кок шагатым ойырыман.
5. Текст почеш ыштыме пашам иктыш чумырыман.

Икымше текст почеш паша

Икымше текст «ТМшанле полышкалыше улыт» маналтеш. Тыгеже, текстын кугурак ужашыже пытаргыш абзацыште лекше Марина ден Ирина Зоринамыт нерген лийшаш. Лач тиде ужашыжак учебникыште уке, тудым йоча шке шонен возышаш. Учебникыште каласыме огыл гынат, чумыр текстлан лийын кертше план нергенат мондыман огыл. Ыштышаш паша радам тыгай лийшаш:

1. Текстым тўрысnek лудын лекман.
2. Текстыште ончыктымo идалыкын пагытшым рашемдыман.
3. Шуйышаш ужашыште теве mo нерген каласыман:
 - а) ўдыр-влак дене палдарыман: нуно к° улыт, кузерак илат, могай классыште тунемыт, мом ышташ й°ратат;
 - б) тунемме ийым кузе мучашленыт: тунеммаште могай кўкшытыш шуыныт, кап-кылышт дене кузе вашталтыныт;
 - в) ача-аваштлан могай сомылым ышташ полшен кертят: суртк°рг° пашаште, телылан озанлыкым ямдылыме шотышто;
 - г) ача ден авашт шочшышт-влакым ончен куанат.

4. Тунемше-влак шке ача-авалан могай полышым ыштен шогымышт нергенат каласышаш улыт.

Чумыр текстлан план:

1. Ке%еж пеленже ятыр пашам конда.
2. Йоча-влакат кертмышт семын шудо ямдылымаште полшат.
3. Марина ден Ирина Зоринамытын ял пашаште полшымышт.
4. тмдыр-влак ача-авалан ўшанле полышкалыше улыт.

Кокымшо текст почеш паша

Кокымшо текст «Тўнян изи унаже» маналтеш. Текстшыте абзац-влакым луген пуымо. Нуным чын радамлыман, кылдалтме йоныштым ончыктыман.

А. Федоровын возымо текстше тыгай сынан:

Шотлен пытарыдыме шўдыр-влак коклаште тунарак тыгыде кў але ий моклака-влак чо%ештылыт. Кажныжын шке корныжо, мучашдыме кугу о%ого семын шуйналтше. (1 абзац)

Кече йырат шуко тўжем дене п'рдыт, кужу корным эртат. Ик гана койылалтмекышт, вес гана п'ртылмешкышт, мыняр жап вучаш кўлеш? (2 абзац)

1997 ий март тылзе кыдалне ик тыгай уна Мланде деке кокшўд° миллион ме%ыглан лишеме, тўсшым ончыктыш. «Ончыза, – мане, – мый могай улам». (3 абзац)

Мландын йўдвелныже илыше-влак тудым куанен вашлийыч. (4 абзац)

Ояр кечын кас да эр ўжара годым ончышт. Кастене каван кас-вел-йўдвел кундемыштыже, эрдене – эрвел-йўдвелне. (5 абзац)

Рўмбалгымеке, шўдыр-влак эше чўкталт огыт шу, а тудо койылалтат. Вуй велже изи шўдыр гай чолгыж йўла, ше%огелныже волгыдо тўтыра поч семын шуйналтеш. (6 абзац)

Ученый-влак шотлен луктын шуктеныт: тудо Мланде деке угыч 2370 ий гыч vele п'ртылеш. Ой, шуко вучыман! (7 абзац)

Мый тудым бинокль дене 1997 ий 23 мартыште – рўмбалгымек – ончышым да каласышым:

- Кужу корнет пиалан лийже! Уэш п'ртылмешкет, кечыйолеш когарген, шулен-шаланен ит пыте. Конешне, мыланем тыйым тунам ончаш, угыч ончаш, ок логал. Айдемын ўмырж° 2370 ий кутышан огыл... (8 абзац)

Абзац-влак кылдалтме йоным ончыктыман:

- икымше ден кокымшо абзац шке содержанияйышт дене кыл-

далтыныт. Кокышпо абзацыште подлежащийжымат каласыме огыл, тудым контекст гыч веле умылыман;

- кокимшо ден кумшо абзац-влак *тыгай* шомак дене кылдал- тыныт;

- нылымше абзацысе *тудым* шомак кумшо абзац дене кылым ышта;

- нылымше ден визымше абзац-влакым адак содержаний гына ушен шога, визымше абзацыште подлежащий каласалтын огыл, тудым контекст гоч веле палыман;

- кудымшо абзацым текст дене ушен шогышо мут семын *тудо* шомакым шотлыман;

- кудымшо ден шымше абзац-влакымат *тудо* шомак ушен шога;

- *тудым* шомак шымше ден кандашымше абзац-влакым уша.

Кумшо текст почеш паша

Кумшо текст «Кампеткан шўр» маналтеш. Заданий семын планым чо%аш гына темлалтын. Туге гынат текстын тў%о шонымашыжым рашемдыман: пырля модмо йолташым кочмо годымат мондыман огыл.

Чумыр текстлан план

1. Йоча-влак уремыште модыт.
2. Мичи йолташыжым м°%гыж° ўжеш.
3. Мичи кочкаш шинчеш.
4. Вачи омсадўрышт° шога.
5. Вачин ойжо.

Текст почеш тезис сынан план

1. Вачи ден Мичи уремыште модыт да Мичимыт деке пурат.
2. Мичи кочкаш шинчеш, йолташыжым ўжаш монда.
3. Йолташыжын уда койышыжым ужын, Вачи кампеткан шўр нерген шонен луктеш.

Нылымше текст почеш паша

Нылымше текстын вуймутшо уке. Тудым келыштарен моштыман. Вуймут тыгайрак лийын кертеш:

1. Пырдыжысе возымаш.
2. Немыч пырдыжысе рушла возымаш.

3. Се%ыше салтакын мутшо.

Текст почеш лончылышаш йодыш-влак:

1. Текстыште могай сар нерген ойлаш?

2. Берлин нерген мом каласен кертыда?

3. Молан автор тыге манын: *«Тунам руш йылмым чылан умылен-ныт: немычшат, американышат, французышат, итальянышат, япон самурайжаш...»?*

4. *Мы пришли затем, чтобы Германия к нам не ходила* ойлон-чым кузе умылыман?

5. Тендан шонымаште, молан поснак палын возымо ой почеш возышо салтак шке лумжым ончыктен огыл?

6. Текстын чо%алтмыжым умылтарыза. Тудо могай ужаш-влак гыч шога?

7. Кушто авторын шомакше? Умбакеже шо%ого салтакын каласалымыжым кузе ончаш лиеш?

8. Тендан тукумда гыч к^о сарыште лийын? Тудын нерген те мом паледа?

Визымше текст почеш паша

Тиде текстынат вуймутшо уке. Текстлан вуймутым пуыман, планым чо%ыман, содержания почеш шке шонымашым ешарыман.

Ыштышаш паша радам тыгай лийшаш:

1. Текстым лудын лекман.

2. Содержаний дене тыгай пашам ыштыман:

1) Текстыште пүртүсын могай жапшым ончыктымо? Пүртүс сүретым ончыктыдеак, автор тидын нерген могай деталь-влак дене ончыктен (вольык кўтўшк^о коштеш, ава шудо солаш кая)?

2) Герой-влакын пашашт нерген каласкалыза:

а) аван пашаже:

- Молан тудын ш^р лектышыже молын деч кугу? Вольыкым ешарен пукшымышат тудын пашаже мо?

б) Петюн пашаже:

- Молан Петюм автор ферме воктене ончыктен? Тудо могай пашам шуктен шоген кертеш? Тендан шонымаште, Петю могайрак рвезе?

3. Текстын содержанияже да кызытсе илыш:

1) Кызытсе сўрет ден кызытсе воктен улшо илыш коклаште могай ойыртем-влакым каласен кертыда? Шонымашдам радамлен ончыктыза (утларакше озанлык паша да е%о-влакын тўшка пашам кузе шуктымо ойыртемлаш шогалман).

2) Герой-влакын паша деке отношенийштым рашемден, шкендан тўшка паша деке кумылдам ончыктыза. Тыгай пашам оккўллан шотлымаш кушко шуктен кертеш?

4. Текстын тў% шонымашыжым автор могай ужашыште пуэн? Пытартыш ойлончо дене автор мом каласаш шонен?

Автор лач пытартыш ойлончыж дене важмалдыкын пашан кўлешлыкше нерген каласен.

5. Текстлан вуймутым пуыман.

Тунемше-влак тўрл° вуймутым пуэн кертыт. Но содержанияй почеш утларак келшен толшо семын тыгайым шотлаш лиеш: «TMшанле алмаштыш».

6. Текстлан планым чо%ыман:

1) Петюн аваже – доярке.

2) Петюн озанлыклан, аважлан польшкалымыже.

3) Нойымеке, ш°р ден кинде эн тамле кочкыш лийыт.

7. Текстшыште ончыктымо паша гыч те можым ыштен моштеда? Аваланда эше кузе полшеда?

Шке шонымашым ешарыме годым тиде йодышлан вашмут мондалтшаш огыл.

8. Петюн могай кумылжым поснак палемдаш лиеш?

Геройын пашам й°ратымыже, пашалан тунеммыже, аважым й°ратымыж нерген тунемше поснак ойырен палемдышаш.

Кудымшо текст почеш паша

Кудымшо текст «Ала, чынак, шопо?» маналтеш. Текстым лудын лекман, геройын койышыжлан акым пуыман. Лончылымо годым текстын чо%алтмыжым рашемдыман. Текст тў%алтыште автор эн ончычак йодышым шында, вара вашмутым йоча годсо илышыж гыч каласкалымашыж дене пуа.

Чумыр текстлан план:

1. Оза% олаш экскурсий.

2. Туныктышо йоча-влаклан олмам пуэда.

3. Йоча-влак шке олмаштым й°ратен кочкыт.

4. Федян кочкаш тў%алмыже.

5. Туныктышын йоча-влакым олма кочмо йўк деч кора%одаш

тыршымыже.

6. Муро йўкым олма пурлмо йўкын кўрлмыж°.

7. Туныктышын шке пай олмажым шелмыже.

Йоча-влак умылышаш да рашемдышаш улыт: Федя могай йо%ылышым ыштен?

Айдеме түрл° лиеш: икте чылажымат писын ыштен колта, весе түрл° велым шонкала, вискала, вара веле пашалан пижеш. Тамле кочкыш улмо годымат ме түрл° семын ыштена: икте вигак чыла кочкын колта, весе тиде сай жапым шуяш тырша. Текстысе геройт (Федя) чылажымат эркын, шонен, жапым шуен ыштыше кокла гыч. Кажне айдемант шке семынже чын: виян ыштен колтымо дене шуко йо%ылышат лиеш, уэш-пачаш ик пашамак ышташ логалеш. А эркын, шонен ыштыше е%ын йо%ылышыжат шагалак. Шукыж годым чыр ден эркын айдемын паша лектышыштат икгай лиеш. Лачак ме ваш умылен, айдемын темпераментше могай улмым ужын моштышаш улына. Но палемдыман: текстысе герой ик йо%ылышым ыштен. Могайым? Олма кажне йочан икте веле лийын. Тыгеже, кочмо жапым шуйыман ыле мо? Чылан тудым ш°рын ынышт ончо манын, мом ыштышаш ыле?

Текстысе геройын койышыжым лончылымо дене пырляк йоча-влакым шонкалаш, иктешлымашым ышташ туныктыман да тыгай йодыш-влакым темлыман:

1. А те Федян олмышто кузе ыштеда ыле?

2. Туныктышо йондым° ситуаций гыч кузе лекташ тырша?

3. Те кузе туныктышылан полшен кертыда ыле?

Шымше текст почеш паша

Шымше текстым лудын лекман да геройын лўмжō дене тудын кочажлан серышым возыман. Упражнений серышын ойыртемже дене кылдалтын.

Тыгай пашам текстым чо%ымо ойыртем дене та%аастараш келшен толеш: серышат кум ужаш гыч шогышаш:

Икымше ужашыште эреак порын саламлалтман, к° возымо нерген ушештарыман. Тыштак вес е%ын тазалыкше, пашаж нерген йодман.

Умбакыже каласаш шонымым радамлыман. Тиде ужашыште эн тў%ж° – шонымашым раш почын пуымаш. Тўрыс ойлончым возен шуктыдымаш, шонымашым раш огыл каласымаш умылыдымашым веле шочыкта. Садлан мом возымо нерген ушышто сайын кучыман, ойым, шонымашым кошартен шуктыман.

Мучашлан уэш тазалыкым тыланыман, поро шонымашым пе%огыдемден, ужаш-вашлияш тыршымыдам ончыктыман, сайын чеверласен, серышым кошартыман.

Палемдыман: вес е%оым пагалыше айдеме серышыжымат чаткан, умылаш лийшын воза.

Кўшн° палемдыме тыланымаш-влакым шотыш налын, Маринан лўм дене кочажлан серышым возыман.

«ЛИТЕРАТУР» ПРЕДМЕТОМ ТУНЫКТОМО ОЙЫРТЕМ-ВЛАК

Школышто туныктомо предмет-влак кокла гыч литератур по-снак ойыртемайт шога. Тудо н°рг° йоча гыч Айдемым ышта, тудын айдеме шижмашыже-влакым шуара, моло дене келшен илаш, шке эл, калык деке поро шижмаш-влакым лукташ полша. Литератур полшымо денак калык ушеш кодшо патырье%о-влак дене палымым ыштена, поро ден осалым тўрл° литератур герой-влакын шинчашт дене ужын палаш, ойыркалаш туныктена. Тудын полшымыж дене калыкнан историй корнылажым уш дене савырнен ончалына. Чыла тидын дене пырляк самырык тукумым кызытсе писе илышлан ямдылымаш – школышто туныктышын эн кугу сомылжо лийын ко-деш. Мом йодеш илыш кызытсе самырык айдеме деч? Эн ончыкак айдеме шке элжым, шочмо вержым, шочмо калыкшым, воктенысе е%о-влакым пагален, й°ратен, нунын дене кугешнен моштышо лий-шаш. Шке пашажлан, илышыжлан, воктенысе е%о-влакын илыш-ыштланат вуйын шогышаш, кўлеш лийме годым нуным арален моштышаш, тыгодымак айдемын чыла поро могыржым ончыктен кертшаш. Илыш тыгак моло е%о-влак дене мутланен моштымо, шы-гыр жапыште кутырен-келыштарен кертме койышым йодеш. Вес кугу йодмаш – тиде самырык е%оын чын тўняумылымашыжым вия%одымаш, лийын шогышо событийлан чын акым пуэн мошты-машым вия%одымаш. Йырысе илышыште лийше да кызытат каен шогышо вашталтыш-влак илалше тукумым шукыж годым тургыж-ландарат, коклан неле шонымашымат луктыт. Но калык ушан ойын кызытсе жаплан, мемнан пашалан поснак келшен толмыжым ушеш-тарыме шуэш: корным палыше е%о ок нойо.

Могай корно дене, тугеже, ме кайышаш улына, мом ыштышаш улына? Тиде йодыш кызыт эн тургыжландарыше лийын ко-деш. Чыланат палена: шолын шогышо илыш, йырваш пурышо шинчы-маш, улылымаш, куштылгын толшо увер палымаш лачымын шин-чын сылнымутан ойым лудаш, герой-влакын илышышт, пашашт нерген шонкалаш, кўлеш иктешлымашым ышташ жапым й°ршеш

гаяк огыт кодо. Тыгеже, тиде чырым литератур уруклаште мыняргынат пытараш тыршыман.

Мемнан шонымаште, кеч-могай произведенийым лончылымо годымат туныктышо эреак шарнышаш:

1. произведенийыште ончыктымo жап нерген йоча шинчымашым налшаш, е%o-влак ончылно шогышо тў%o йодыш-влакым палышаш;

2. кеч-могай геройын илышыжым ту жапысе саман гоч ончышаш;

3. шонымашыж дене йоча герой олмышто лийын ончышаш.

Урокышто тыгай йодыш-влак тў%oышк° лекшаш улыт: произведенийыште ончыктымo илышын тура савыртышлаштыже кызытсе самырык е%o мом ышта ыле? Кузе шкем куча ыле? Литературный герой-влак коклаште чын да йo%oылыш ыштыше-влакым ужын мошта ыле мо? Йo%oылыш ыштыше геройын могай шке умылтарымашыже уло? Тудымат айдеме семын умылаш лиеш ыле мо? Произведенийысе конфликт гыч кызытсе айдеме кузе лектеш ыле? Ваш умылыдымаш гыч кузе лекташ лиеш ыле?

Вес кугу йодыш – литературный текст дене пашам кузе ыштыман?

Мутат уке, изирак йоча-влак дене тў%oалтыш классла семынак лудмо навыкым вия%oдашат, лудмо почеш умылымым тергымашат шке верыштым мушаш улыт. Но тыгодымак ончыл верыш «молан?» йодыш лекшаш: молан герой тыге ыштен? Вес семын ок лий ыле мо? Тый кузе ыштет ыле?

Тиде жапыштак йўкым чын шынден лудмаш (логический пералтыш, чарналтыш (паузо), фразе-влакым йўк полшымо дене ойырен моштымаш, тўрл° ойсем (интонаций) шке кўлешан улмыштым огыт йомдаре. Но тў%oалтыш гычак текстын могай улмыжо, тў%o шонымашыже, планже ончыл верыш лекшаш улыт. Автор шонымашыжым рашрак почын пуаш могай й°ным кучылтын, мо угларак шинчаш перна – кажне произведенийым лончылымо годым нине йодыш-влак рашемдалтшаш улыт.

Адакше 5-ше класс гычак тунемше геройын илыш корныжым план-тезис семын рашемден моштышаш.

Йоча кушмо, класс вашталтме дене да произведений-влакын кугытышт вестўкемме дене туныктышын пашажат вашталтшаш. Произведенийым лудаш, лончылаш тў%oалме деч ончыч йочам лудаш тараташ перна, вес семын ойлаш гын, произведенийысе эн пўс° верыш, конфликтыш туныктышо посна шогалшаш, но конфликт рончалтмым тўкышаш огыл. Школысо практике ончыкта: умбакыже мо лиймым палаш тыршымашым йоча шкежак ончыкта. Но ын-

де туныктышо содержанияйым йодмо деч палынак кора%шаш, ончыко вес паша-влак лекшаш улыт:

1. произведенийысе герой-влак, нунын икгайлыкышт да ойыртемашт;

2. тў% геройын койыш-шоктышыжо (мутлан, молан йоча-влак Мишам Атаманыч манаш тў%алыныт);

3. Молан герой-влак коклаште умылыдымаш лектеш? К° тыште титакан? Молан? (Нина ден Атаманыч коклаште, мутлан);

4. Кузе конфликт кора%далтеш?

5. Могай й°ндым° паша герой дене лийын каен?

6. Произведений могай шонымаш дене пыта?

7. Тый герой-влак олмышто мом ыштет ыле?

Тыгай йодыш-влак литературный текстым түрл° семын лудаш таратат: южо вере тұжвач ончымат сита, южо вере шымлен лудман, шарнаш тыршыман але ончал лекман.

Мутат уке, текстлан план, произведенийын йылмыже але авторын ойыртемалтше лексикыж нергенат, кучылтмо сылнештарыме й°н-влакым лончылымымат °рдыжеш кодаш огеш лий.

Утларак кугурак класслаште (8-ше класс гыч тў%алын, мутлан), произведений почеш лекше критический статья-влаклан посна верым ойырыман. М°%гыс° паша семынак нуным пуыман; консpekt возымаш, кўчыкын критик-влакын аклен возымыштым каласкалымаш, цитатым кучылтмаш кугу верым налшаш улыт. Тыгай паша вес источниклам шерын лекташ тарата.

8-ше класс гычак геройын илыш корныжым биографий семын возымашым кучылтман (мутлан, Сергей Суворовын кўчык илыш корныжо).

Изираак классла гычак урок-практикум, зачет-влакым илышыш пуртыман. Мемнан шонымаште, тыгай урок-влакын кўлешлыкышт кызыт поснак палдырна. Йоча изинек палышаш: лийжак манын ыштет, тыршымашым пыштет гын vele паша лектыш лиш.

Литературын эше ик кўлешан могыржым палемден кодыман: сылнымутан литератур йоча фантазийым вия%да. Молан манаш гын, произведенийын чылт мучашыже уке: лудмекат, ме герой-влак дене умбакыже мо лийын кертме нерген шонена, нунын нерген тургыжланена. Туныктышо тиде могырымат йоча дене пашам ыштышаш: произведенийым йоча шке мутшо дене шуйыжо, герой-влакын икмыняр ий гыч могай лиймышт нерген шонкалыже, шонымашыжым шке ойжо дене каласыже.

Поснак шогалаш кўлеш, мемнан шонымаште, шке семын ыштыме пашашке. Векат, кажне йочан идалык мучко ыштыме пашажым иктыш чумырыман. Тиде папкыште, мутат уке, возымо паша

чумыралтшаш, но тидат, йочан ойлымо йылмым кучылт моштымыж дене пырля, иктешлыше отметке шындыме годым кугу верымналшаш. Тыгай чумырымашке мо пура? Эн ончычак йочан возымо творческий да тергыме пашам ыштыме лектышыже-влак, шке семын чумырымо вес источникласе материал, произведений почеш шке ыштыме тўрл^о кроссворд але сўрет – тыште туныктышын фантазийже модшаш. Тыге чумырымо паша лектыш йоча кумылымат тарвата, утларак сайынрак ышташ, сай могыр гыч ойыртемалташ тыршымаш кумылым луктеш (адакше тиде паша-влак кызытсе илыш йодмылан келыштаралтыныт гын). Йочан ыштыме пашажым иканаште аклыме дечат кора%омым сайлан шотлыман дыр. Мо тиде тыгай? Йоча шке ончылныжо шогышо йодышым шуктен, но пашаштыже йо%ылышан вер ситышынак уло гын, айдемылан т^орлаташыже, вес семын каласашыже й^оным пуыман. Уэмдышаш, т^орлышаш верлам ончыктен, йочалан м^о%огеш пашам п^ортылтыман, сай лектышыш шуашыже й^оным пуыман. Тидыже, мемнан шонымаште, айдемым куштымаште пашам начар аклыме деч утларак лектышым пуышо й^он. Кажне е%о шке пашажым аклен, т^орлен, вес е%оын шинчаж дене ончен моштымаш. Адакше литературым туныктышын пашажым аклымаштат тыгай лектыш моткоч полшен кертеш, тудо шинчалан койшо лиеш.

Вес кўлешан йодыш – посна йочалан пуымо паша (индивидуальный). Тунемшына-влак тўрл^о улыт: иктыже, кыртменак тунемын, шинчымашым налеш, весын чытышыжат шагалрак, вес семын ойыртемалтынат кертеш, кумшо шонкалаш, пургедаш, шкегыч кычалаш й^ората, нылымшын ойжат южгунам почеламут корным ушештара. Нуным чылаштымат пашаш ушен моштышаш улына. Творческий шўлышан йочалан сылнымутан тўрл^о текстым, почеламут корнылам чо%оаш пуыман, книгам й^оратыше йочалан произведений-влак почеш кугурак класслаште шымлымаш пашамат, иктешлымаш сынан сомылымат темлен ончыман. Тыгай годым туныктышо ик-кок ой дене шке семын иктешлен каласыме ойымат, о%оай савыртыш-влакымат ужаш тыршышаш, сайын аклышаш – поэт але писатель, шанчы%о але вес возышо ик ганат иканаште ок шоч. Кўчык жапыште лектышым ужаш шонышо йоча произведений почеш тўрл^о йодышлам ямдылен кертеш, тушеч вуйым пудыраташ й^орыш^о тўрл^о модышымат чумыраш лиеш. Но произведений содержания гыч лектын шогышо пўс^о йодышым лончылымашке уло классым ушман. Ойлымо йылмым вия%одымаш, йолташ-влак ончылно шке шонымашым раш почын пуаш тыршымаш, ойым радамлен, ўшандарен ойлен кертмаш, аудиторий ончылно шкем кучымаш, йылме этикетым шуктымаш, вес е%оын шонымашыжым ши-

жаш тыршымаш, кўлеш годым вес е%ын мутышкыжо пурен мошты-
таш – литературым туныктымо йодыш-влак дене пырляк он-
чалташ улыт.

Йылме лывыртыме паша. Пашанан тиде могыржым ойырен
каласыме гынат, кажне литератур урок – тиде йылме лывыртыме
жап. Шукыж годым шочмо йылме дене куштылгын ойлен мошты-
шо туныктышын тунемшыжат ойлан кўсеныш огеш пуро: йылмы-
жат лудымо, сылнештарыме й°н-влакат шке верыштышт улыт,
ойыш кўэмалтше ойсавыртыш-влакымат, калык ойымат пуртен
колта. Но тыгай моштымашын ава ш°р дене пырляк айдеме йылмеш
шытымыжым нигузеат палемдыде ок лий. Школышто ме тиде
п°лекым вия%ден, пойдарен гына кертына. Тидланже урок гыч
урокуш йоча ойым художник семын чиялтыман, скульптор семын
ненчыман да адакше плотник семын локшинчашат перна. Мутма-
стар-влакын возымыштым эскерен, шкеат возкалаш тыршен, самы-
рык тукумат йылме поянлыкым шижаш тунемшаш. Тў%алтышлан
калыкмут-влакын пўс° шонымашыштым, кўэмалтше ойсавыртыш-
влакын важмалдык ойыштым умылтарымаш гычат тў%алаш кел-
шен толеш. Е% ой семын изирак текст-влак чо%ымашат пашам
куштылемдаш полшат. Вараже произведенийысе герой нерген шон-
калымаш, тудын чын але йо%ылыш ыштымыж нерген умылтарен
возымаш шке верыштым налшаш улыт. Ончычсо семынак литера-
тур произведений почеш кумда планан сочинений возымашат чылт
мондалташ огытыл, но геройын пашажлан, илышыжлан акым пу-
эн возымаш, герой олмышко шке шогал ончымаш тў% верым нал-
шаш улыт. Мутат уке, йоча цитатым кучылт моштышаш, но пўтын
пашам вес е%-влакын ойлымо, возымо верла гыч налме ужаш-
влакым тушкалыме пашашке савырыме деч палынак кора%даш
тыршыман. Тыгеже, произведенийла почеш возымо текст-влак про-
изведенийлан, геройлан акым пуышо сынан лийшаш улыт, а посна
образ нерген возымо годым тунемше шкенжым герой олмыш шо-
галтен ончышаш, тиде велым акым пуышаш.

Шке семын лудмо да лончылымо паша.

Мемнан шонымаште, программе почеш урок деч °рдыжт° лу-
даш да ка%аашаш темлыме произведений-влакым лончылымо па-
шамат модемдаш лиеш. Темлыме произведенийла радамым шымлен
лектын, йоча-влак шкаланышт кок-кум произведений гыч ойырен
налшаш улыт, тунемме пелийлан ик гана йолташ-влак ончылно
шымлыме произведений нерген шке шонымашыштым ойлышаш
улыт. Йоча могай корно дене ямдыалташаш да шонымашым радам-
лен кертшаш?

1. Произведенийын авторжо да тудын кўчык илыш корныжо.

2. Лудмо произведений да тудын темыже ден идейже.
 3. Произведенийын сюжетше (завязке, действий вия%омаш, кульминаций да развязке).
 4. Образ-влак системе. Положительный да отрицательный герой-влак. Персонаж-шамыч.
 5. Произведенийын йылмыже (йылме яндарлык; кучылтмо сылнештарыме й°н-влак: эпитет, та%аастарымаш, метафор; калык ой ден фразеологий-влакым кучылтмаш).
 6. Лудмо произведений да кызытсе илыш. Герой-влак деке лекше кумыл.
- Тыгай пашам 5-ше класс гычак тў%алман, лач шындыме йодыш-влак йоча ийготлан келшыше лийшаш улыт.
1. Произведенийын авторжо нерген ой.
 2. Произведенийын темыже да тў%о шонымашыже.
 3. Произведенийысе герой-влак. Нунын койыш-шоктышышт.
 4. Герой-влак кокла гыч к° утларак келшен? Мо дене?

Кызытсе жапын йодмо вес йодышыжо – тунемме произведений почеш шымлыме пашам шуктымаш да пўс° йодыш почеш мутланымаш. Тыгай паша шкегыч кычалаш, иктешлаш, илышысе проблеме-влак нерген шонкалаш тарата. Тыгак ойлымо да возымо йылмым вия%одашат й°н лектеш. Пўс° йодыш-влакым лончылымо годым йылме этикетым, ўчашымаш культурым вия%одаш, шке шонымашым е%олан ўшандарен ойлаш, е%о шомакым умылаш, кўлеш годым е%о ойым т°рлаш але шке шонымашым вес шинча дене ончалашат й°н лектеш. Тыгай паша-влакым класс шот дене тыгай корно дене шукташ лиеш:

Шымлымаш паша	Пўс° йодыш
6 класс	
1. Эйно ден Ондре коклаште икгайлык да ойыртем (В. Иванов. «Вўдш° келге, серже тура» повесть почеш).	1. Те м°%гышкыда вес е%ым илаш пуртен кертыда ыле мо?
2. Сар да йочан илышыже (В. Юксерн. «Атаманыч» повесть).	2. Ме эре чын ыштена мо?
3. «Петю» поэмыште Петюм герой семын ончыктымаш (Г. Матюковский).	3. Петю гай лўддым° лийын кертат мо?
4. Н. Лекайнын «Ш°ртнь° падыраш» повестыштыже сар жапысе йоча-влакын колхозлан улышышт.	4. Изинекак йочалан кўлешан пашам ўшанаш лиеш мо?
7 класс	
1. Ким Васинын «Юкей Егоров» ойлымаштыже тунамсе эрвел марий-влакын илышышт.	1. Телек гай е%о-влакым кузе аклаш лиеш?

2. Шабдар Осыпын «Акырсаман» повестьыштыже граждан сар жапысе ял илышым ончыктымаш. 3. В. Юксернын «Вўдш° йога – серже кодеш» повестьысе Вася ден академик В.П. Мосоловын илыш корнышт. 4. М. Шкетанын мыскара геройжо-влак да илыш вашталтыш. 5. Я. Элексейнын «Срм°к», Шабдар Осыпын «Акырсаман» да Ю. Артамоновын «Киндет перкан лийже» произведенийышт-влакын кинде теме дене кылдалтмышт. 6. Н. Лекайнын «Ш°ртнь° падыраш» да В. Сапаевын «Мом каласет, Миля?» повестьлаштышт йоча-влакын пашаштым ончыктымаш.	2. Шонымаш дене пе%огыде айдемым се%оаш лиеш мо? 3. «Йылмет дене ит вашке, пашат дене вашке» калык-мутым кузе умылыман? 4. Илыш дене т°р ошкыл-маш. Мо тиде тыгай? 5. Самырык тукум киндым кузе акла? 6. Толя семын е%олан полшаш лиеш мо? (В. Сапаев. «Мом каласет, Миля?»)
8 класс	
1. С. Чавайнын «Акпатыр» драмыштыже крепостной правам ончыктымаш. 2. «Марий кундем почмылан» да «Вурс йўк» почеламутлам возымо ойыртем. 3. Шабдар Осыпын «Акырсаман» да Н. Игнатевын «Комсомол ўдыр» повестьлаштышт марий ялысе шужен ийым ончыктымаш. 4. М. Шкетанын «Илыш ўжеш» ойлымаштыже киндын рольжо. 5. В. Савин «Муро орла%оге» ойлымаштыже о%артыш мут-влакым кучылтмаш. 6. Дим. Орайын «Чолга шўдыр» повестьыштыже Аван образше. 7. Г. Алексеевын сложный мут ыштыме шотышто мутмастар-влакын (В. Сави, Дим. Орай) традицийыштым шуйымыжо. 8. Кундемшытыда илыше, пашаште чапым налше ўдырамаш нерген очерк сынан пашам возымаш.	1. Воктенысе тушман е%оым шижын шукташ лиеш мо? 2. Творческий паша кузе аклаттеш? 3. Киндын шерге акшым паленак, Огаптя шергиндым шўвалыкта. Огаптя чын ыштен мо? 4. Весым тошкен, шке шонымашке шуаш тыршымаш. Тиде могай койыш: сай але осал? 5. Кажне айдеме шке чоныштыжо мурым шочыктен кертеш мо? 6. Айдеме илаш шочеш. Сергеат шке илышыжым гына арален кодымо нерген шонышаш ыле огыл мо? 7. Те ялыште але олаште илаш шонеда? 8. Шкетын тўтаным се%оаш лиеш мо?
9 класс	

1. Я. Ялкайнын «Андрей Толкин» повестыштыже марий ялысе граждан сар годсо илышым ончыктымаш.	1. Неле илыш айдемым шуара але темдалеш?
2. XVI курымысо марий-влакын илыш ойыртемашт (К. Коршунов. «Аксар ден Юлавий» драме).	2. Кок озалан келыштараш лиеш мо?
3. XVI курымысо марий еш (К. Коршунов. «Аксар ден Юлавий» драме).	3. Микаля гай е%-влак кызыт улыт мо?
4. «Опак Микита» романыште ончыктымо илыш ойыртем (Н. Ильяков).	4. Кызытсе илышыште имнын рольжо.
5. «Онтон Йыван» ойлымаште вуйлатышын образшым чо%ымаш (Н. Ильяков).	5. Озанлык да вуйлатыше. Кузе нине умылымаш-влак кылдалтыт?
6. «Кугу сарын тулыштыжо» романыште (Н. Лекайн) калыкын патырлыкшым ончыктымаш.	6. Илышыште Жаров гай е%-влак кўлыт мо?
7. Кугу с%йышт% посна е%ын верже (Н. Лекайнын «Кугу сарын тулыштыжо» романже да С. Вишневскийын «Пиал» поэмыж негызеш).	7. Кунам айдеме пиалан лиеш?

Палемден кодыде огеш лий: урокышто ыштышаш папан кеч ала-могай й%нжым ончыктена гынат, йўлыш% шўман туныктышо деч посна нимоат ок ышталт. Туныктышын сылнымутан литературым й%ратымыже йочаже-влак деке вонча. Туныктышо проза деке лишыл гын, йоча кумылын повесть ден романым, ойлымашым лудаш тў%алеш. Туныктышо почеламутым воза гын, Зинаида Ермакован гай тунемшыже-влак лектыт. Йыр илышысе т%рсырым школ корныштыжо ужшо туныктышо, классышкыже толын, йоча-влак дене тиде проблеме нерген ойла гын, шке мутышкыжо тунемше-влакым уша гын, самырык-влакат йўлыш% шўман, айдеме кумылан кушкыт.

МАРИЙ ЙЫЛМЕ УРОКЫМ АКЛЫМАШ

Тергыме могыр	Аклымаш (балл)
I. Урокыш ушымаш	
1. Класслан паша кумылым пуртымаш.	0 1 2
2. Урокын цельжым рашемдымаш.	0 1 2
3. Тунеммашын кўлешлыкшым умылтарымаш.	0 1 2
II. Урокын оснащенностьшо	
1. Доска, тўрл% наглядность (ончыкташ й%рыш% материал), ТСО.	0 1 2
2. Наглядностьым, ТСО-м кучылтмашын кўлешлыкше.	0 1 2
III. Урокын содержанияж	
1. Урокын структуржо ден цельжын келшен толмышт.	0 1 2
2. Темын класслан келшен толмыжо, тудым почын пуы-	0 1 2

маш (раш але уке).	
3. Уромышто ыштыме паша-влакын тўрл° йочалан келыш-таралтмыше.	0 1 2
4. Содержанийын научностьшо.	0 1 2
5. Тунемме материалын илыш да моло предмет дене кылдалтмыше.	0 1 2
6. Урокын нравственный могыржо, тўняумылымашым вия%одаш полшымышо.	0 1 2
7. Урокын эстетике могыржо.	0 1 2
8. Келшен толшо методикым кучылтмаш.	0 1 2
9. Тергымашын кўлешлыкше, чын эртаралтмыше.	0 1 2
10. Шкем тергымашым (самоконтроль) кучылтмаш.	0 1 2
11. Предмет деке шўма%одымаш, модыш й°ным кучылтмаш.	0 1 2
12. Ешартыш материалым, литературым кучылтмаш.	0 1 2
13. Йылме лывыртыме пашам эртарымаш.	0 1 2
14. Лудмашын да возымашын верышт.	0 1 2
15. Книга дене пашам ыштен моштымаш.	0 1 2
16. Шкем тунемме навикым вия%одымаш.	0 1 2
17. Уромышто кўлеш наре возымаш (50 – 200 мут).	0 1 2
18. Тўрл° лончылымашым эртарымаш (фонетический, мутын составше, мутын ышталтме й°нжым ончыктымаш, морфологический да синтаксический), текстым тўрыс лончылымаш.	0 1 2
19. Возымо чаткалык, возымо эстетикым шуктымаш (поля, абзац, текстым абзацлан чын шеледымаш).	0 1 2
IV. Урокын психологический могыржо	
1. Урокысо пашан тўрл° видшым кучылтмаш.	0 1 2
2. Посна тўткышым (активное внимание) йодшо жапым кучылтмаш.	0 1 2
3. Посна шарнаш кўлш° материал дене паша (устный да возен шарнымаш).	0 1 2
4. Шарнымашын тўрл° видшым кучылтмаш (образный, мутын полшымыж дене, лудын, эмоциональный).	0 1 2
V. Тунемшын пашажым аклымаш	
1. Тунемшын уромыш ушнымыжо.	0 1 2
2. Тунемше-влакын шке семын пашам ыштен моштымышт.	0 1 2
3. Тўшка паша годым йоча-влакын шкем кучымышт.	0 1 2
4. Тунемшын шке пашалан акым пуэн моштымыжо.	0 1 2
5. Доска воктене пашам ыштен моштымаш.	0 1 2
6. Учебник да моло источник дене пашам ыштен моштымаш.	0 1 2
7. Йоча-влакын йылме лывыргылыкышт.	0 1 2
VI. Йоча тазалыкым эскерымаш	
1. Класс п°лемын уроклан ямде улмыжо (волгыдылык,	0 1 2

арулык, юж яндарлык).	
2. Парт коклаште йочан чын шинчымашыже.	0 1 2
3. Йоча-влакым кандарымаш.	0 1 2
VII. Тунемше ден туныктышо коклаше кыл	
1. Туныктышын педагогический мастарлыкше, йылмыже, йоча дене мутланен моштымжо, дикцийже, эмоцияже, тўжвал тўсш°.	0 1 2
2. Йоча-влакын туныктышылан вашмутышт.	0 1 2
3. Классысе поро шўлыш (психологический климат).	0 1 2
4. Посна йоча дене паша.	0 1 2
5. Тўшка пашаш ушен моштымаш.	0 1 2
VIII. Урокын итогшо	
1. Уроклан палемдыме пашам шуктымаш.	0 1 2
2. М°%ыс° пашан кугытшо, йочалан келшен толмыжо, ойырен налаш й°рыш° улмыжо, ыштыпаш пашам умыл-тарымаш.	0 1 2
3. Отметкын воспитательный й°нж°.	0 1 2
4. Урокын кумылым савырымыже.	0 1 2

Палемдыман: урокын посна могыржо утларак келшыше гын, посна ик баллым ешарыман.

Чылаже тынар балл: _____

Чыла гыч тынар процент: _____

Уроклан отметке: _____

«5» отметкылан – 100 – 69 балл.

«4» отметкылан – 68 – 46 балл.

«3» отметкылан – 45 – 23 балл.

«2» отметкылан – палемдыме деч изирак баллан.

Палемдымаш. Урок аклымашым Л.Н. Курошинан чо%ымо схемжлан э%ертен ыштыме (ОГБОУ ДПО УИПКПРО филологический образований кафедрын методистше).

Вуйлымаш

Шочмо йылмым у стандартлан келшышын туныктымаш....	3
М°%ыс°	па-
ша.....	11
..	16
У	материалым
маш.....	16
Йылме	лывыртыме
ша.....	19
Шымлымаш	паша
шўма%одымаш.....	25
Уста	йоча
	дене
	па-

ша.....	27
Приложений	
5-ше класс. Теме: Ик да шуко значениян мут-влак.....	37
5-ше класс. Теме: Лўм мут нерген умылымаш.....	41
6-шо класс. Теме: Наречийын значений тўшкаже.....	45
6-шо класс. Теме: Текст дене па-	49
ша.....	
«Литератур» предметым туныктымо ойыртем-влак.....	56
Марий йылме урокым аклы-	64
маш.....	

Учебно-методический изданий

**Кузнецов Валерьян Васильевич
Кузнецова Нина Васильевна**

КЫЗЫТСЕ СТАНДАРТ ПОЧЕШ
МАРИЙ ЙЫЛМЫМ ТУНЫКТЫМАШ

Туныктышо-влаклан полмыш

5 – 6 класс

Учебно-методическое издание

**Кузнецов Валерьян Васильевич
Кузнецова Нина Васильевна**

ОБУЧЕНИЕ МАРИЙСКОМУ ЯЗЫКУ
ПО НОВОМУ СТАНДАРТУ

В помощь учителям

5 – 6 класс

На марийском языке

Редактор Г.И. Армякова
Компьютерная верстка И.В. Бурмановой

Подписано к печати 23.09.2013. Бумага офсетная. Гарнитура Тип Таймс.
Усл.печ.л.4,25 Учетно-изд.л.3,9. Тираж 300.

Отпечатано в ГБОУ ДПО (ПК) С «Марийский институт образования»,
424918, г. Йошкар-Ола, с. Семеновка, ул. Интернатская, 7.

